

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DEVLET BAŞKANLIĞI MAKAMINDA GÖREV SÜRESİ ve DÖNEM SINIRINI UZATMAYA YÖNELİK SİYASİ MANİPÜLASYONLAR*

Coşkun Can AKTAN

Prof.Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Ahmet EKİNCİ¹

Arş.Gör.Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

E-mail: ahmet.ekinci@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0803-6449

Öz

Bu çalışmada, seçime dayalı demokrasi ve seçime dayalı otokrasi rejimlerinde devlet başkanlığı makamında görev süresini ve/veya dönem sınırını uzatmaya yönelik muhtelif siyasi manipülasyonları incelemeyi amaçlıyoruz. Anayasada düzenlenen görev süresi sınırından kaçınmak isteyen devlet başkanlarının bu tercihlerini anayasal kuralı değiştirme, yeni bir anayasa hazırla(t)ma, yüksek yargı kararları ile dönem sınırını esnetme ya da kaldırma gibi kurumsal yöntemlere başvurarak elde etmeye çalıştıkları görülmektedir.

---

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ahmet.ekinci@hbv.edu.tr

Atf (APA): Aktan, C. C. & Ekinci, A., (2021), Devlet Başkanlığı Makamında Görev Süresi ve Dönem Sınırını Uzatmaya Yönelik Siyasi Manipülasyonlar, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 13 (1): 151-185., <https://doi.org/10.53881/hiad.973184>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Görev Süresi Sınırlaması, Görev Değişimi, Rotasyon, Dönemsel Sınır, Görev Süresini Uzatma, Siyasi Manipülasyonlar

Alan Tanımı: Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Kamu Tercihi, Anayasa Hukuku

POLITICAL MANIPULATIONS TO EXTEND TERM LIMIT IN THE PRESIDENTIAL OFFICE

Abstract

In this study, we aim to examine various political manipulations aimed at extending the duration of rotation in office and term limits in the office of president in electoral democracies and electoral autocracies. It is observed that the heads of state, who want to avoid the term limit set in the constitution, try to achieve staying in power by resorting to institutional methods such as changing the constitutional rule, designing a new constitution, stretching or removing the term limit with high judicial decisions.

Key Words: Term of Office, Tenure of Office, Rotation in Office, Term Limit, Political Manipulation

JEL Codes: D70, D72, N4, N40

Candide şöyle dedi:

"İnsanların bugünkü gibi eskiden de birbirlerini kırıp geçirdiklerini, hep yalancı, düzenbaz, hain, nankör, haydut, budala, hırsız, alçak, açgözlü, ayyaş, varyemez, kıskanç, haris gözünü kan bürümüş, iftiracı, sefih, bağınaz, ikiyüzlü, aptal olduklarına inanıyor musun?"

Karşılık olarak da Martin:

"Şahinlerin her bulunduğu güvercin yediğine inanıyor musun?" diye sordu.

"Elbette," dedi Candide.

"O halde, şahinlerin huyu değişmediğine göre insanlarınki neden değişmiş olsun?"

diye karşılık verdi Martin."²

Voltaire

---

² Voltaire'nin bu sözlerini Will Durant'ın eserinden aktarıyoruz: Durant, 2014:236.

İ.GİRİŞ

“Siyasi yazarlar, herhangi bir hükümet sistemi tasarlarlarken ve anayasa içerisinde muhtelif denge ve denetleme mekanizmalarını oluştururken her insanın bir düzenbaz olabileceğinin ve tüm eylemlerinde özel çıkarından başka bir amacının olmayabileceğinin varsayılması gerektiğini bir düstur olarak belirlemişlerdir. Politikacıların doymak bilmeyen açgözlülüğüne ve hırsını bu şekilde kontrol ederek onların kamu yararına hizmet etmelerini sağlayabiliriz. Bu olmadan, derler ki, herhangi bir anayasa ile boş yere övüneceğiz ve sonunda, hürriyetlerimiz veya mülklerimiz için yöneticilerimizin iyi niyeti dışında hiçbir güvencemiz olmadığını göreceğiz; yani, hiçbir güvenliğimiz olmayacak.”³

David Hume

İnsanın doğasında güç önemli bir motivasyondur. İnsan parayı, mal ve mülkü, makam ve mevkiyi daima motivasyonel bir güç olarak görür. Her bilimsel araştırma basit gözlem, deneyim ya da deneysel bir çalışmaya dayalı olarak kolayca tespit edilebilecek bir varsayımla işe başlamalıdır. İnsanın fitratı ya da tabiatında var olan motivasyonel güç unsurlarını *a priori* hesaba dâhil etmelidir. İnsanın doğası üzerine derin felsefi yazıları ile tanıdığımız İskoç aydınlanmasının önemli düşünürlerinden birisi olan David Hume iyi bir devlet yönetimi ve anayasal demokrasinin tesis edilmesinde böyle bir *a priori* varsayımı esas alarak düşüncelerini kaleme almıştır. Aydınlanma çağının büyük filozoflarından David Hume’un (1711-1776) *Edebiyat, Siyaset ve Ahlak Üzerine Denemeler* (Essays Moral, Political and Literary) başlığını taşıyan eserindeki sözleri esasen iyi bir siyasi yönetim oluşturma gayesini güden her anayasal mimari ya da anayasal mühendisliğin ana felsefesi olmalıdır. Hume *“every man ought to be supposed a knave”* (her insanın bir düzenbaz varsayılması) derken ve sonra *“and to have no other end, in all his actions, than private interest”* (tüm eylemlerinde özel çıkarından başka bir amacının olmayabileceğinin varsayılması) sözleri ile devam

---

³ *“Political writers have established it as a maxim, that, in contriving any system of government, and fixing the several checks and controuls of the constitution, every man ought to be supposed a knave, and to have no other end, in all his actions, than private interest. By this interest we must govern him, and, by means of it, make him, notwithstanding his insatiable avarice and ambition, co-operate to public good. Without this, say they, we shall in vain boast of the advantages of any constitution, and shall find, in the end, that we have no security for our liberties or possessions, except the good-will of our rulers; that is, we shall have no security at all.”* Bkz. <https://oll.libertyfund.org/quotes/427> Ayrıca bkz. David Hume, “Balanced Government”, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch11s4.html>

ederken yakın arkadaşı Adam Smith'in iktisat biliminin temelini oluşturan ilkesini (rasyonel egoizm) anayasa hukukuna taşımıştır.

İnsanın doğası ile ilgili bu tespit tüm insanlık tarihine yansımıştır. Karl Marx'ın fevkalade doğru yorumladığı şekilde aslında insanlık tarihi, iktidar mücadelelerinin tarihidir.⁴ Güç elde etmek ve bu gücün devamını sağlamak mücadeleleri en eski medeniyetlerden günümüze her yerde yüzleşeceğimiz bir gerçektir. İnsanoğlu, güç (iktidar) için mücadele eder, Hume'un sözlerinde yer verdiği gibi bu güç mücadelesi daha sonra bir "açgözlülük ve hırsa" dönüşür. Bugün modern demokrasilerin birçoğunda da bu iktidar mücadelesi yaşanmaktadır ve demokrasinin otokrasiye doğru yön değiştirmesinde bu mütevazı Hume tespiti ve varsayımı geçerlidir.

Yaşadığımız şu zaman diliminde dünyanın her tarafında birbirinden kilometrelerce uzak topraklarda iktidarı elinde bulunduran kişiler ve onun etrafındaki oligarşik zümre iktidarda kalmak için her türlü yol ve yöntemlere başvurumaktadırlar: istismar ve suiistimaller, hileler, sahtekârlıklar, ayak oyunları, türlü kurnazlıklar, entrikalar, manevralar, taktikler, ittifaklar, hamaset ya da retorikle halkı kandırmalar ve saire. Tüm bunlar güç ve iktidar uğruna yapılan mücadelelerin bir sonucudur. Biz tüm bu politik oyunları siyasi manipülasyon (political manipulation) adı altında toplamayı uygun görüyoruz.

Bu çalışmamızda demokrasilerde devlet başkanlığı makamında görev süresi ve dönem sınırını uzatmaya yönelik muhtelif siyasi manipülasyonları incelemeyi amaçlıyoruz. Güç ve iktidarlarını devam ettirmek isteyen seçilmiş devlet başkanları acaba hangi tür siyasi manipülasyonlara başvurumaktadırlar?

II. DEVLET BAŞKANLARININ GÖREV SÜRESİ VE DÖNEM SINIRINI UZATMA GİRİŞİMLERİ: SİYASİ MANİPÜLASYON YÖNTEMLERİ

*"Seçilmiş yetkililerin nasıl gizlice kurumları yıktıklarını anlamak için bir futbol maçı hayal edin. Gücü pekiştirmek isteyen sözde otokratlar hakemleri ele geçirmeli, diğer tarafın yıldız oyuncularından en azından bazılarını oyun dışı bırakmalı ve oyunun kurallarını kendi avantajlarına olacak şekilde baştan yazarak oyun sahasını rakiplerinin aleyhine dönecek şekilde ayarlamalıdır."*⁵

Daniel Ziblatt ve Steven Levitsky

⁴ Karl Marx, Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldığı Komünist Manifesto'da "bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir." ifadesini kullanır. Bkz. Marx & Engels, 2012. Online erişim için bkz. Project Gutenberg, <https://www.gutenberg.org/ebooks/61>

⁵ Ziblatt & Levitsky, 2018:100.

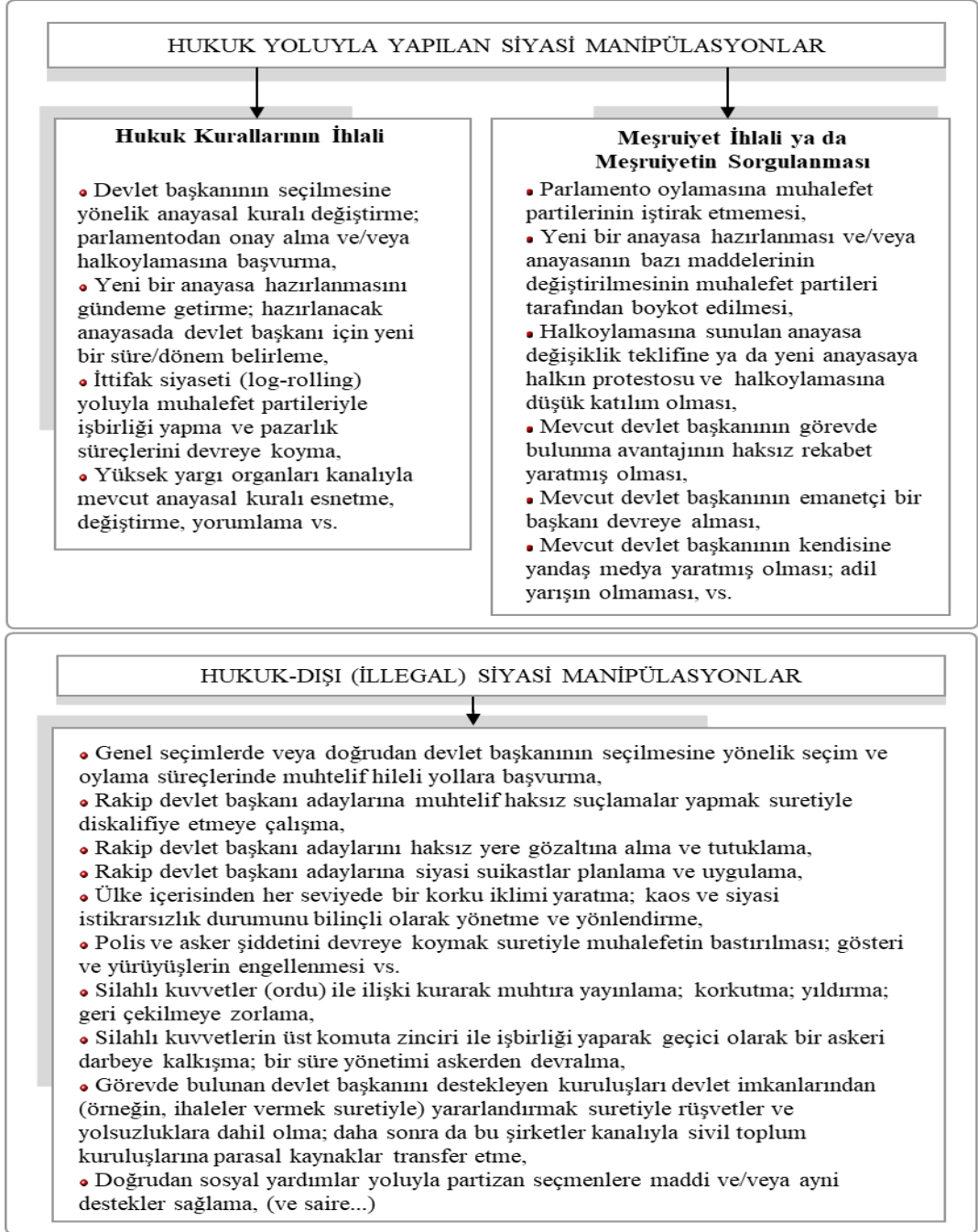
Her seçilmiş devlet başkanı tekrar seçilmek ve daha uzun süre o makamda kalmak ister. Önemli olan insan doğasına uygun olan bu isteği frenleyecek ya da sınırlayacak mekanizmaların var olup olmamasıdır. Normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesi bir devlet başkanının ne kadar süre ile ve kaç dönem seçilebileceği ile ilgili açık, net ve kesin bir kurala sahip olmalıdır. Günümüzde demokrasi olarak adlandırılan ülkelerin bazı istisnalar hariç olmak üzere ekseriyeti böyle bir anayasal kurala sahip bulunmaktadır. Sorun anayasal kuralın varlığından ziyade pratikte anayasal kuraldan kaçınmaya yönelik eylemlerdir. Biz bunları hukuk ve hukuk dışı siyasi manipülasyonlar olmak üzere iki grupta topluyoruz.

İlkinde başta anayasa olmak üzere muhtelif hukuki kurallar, kurumlar (müesseseler) ve organizasyonlar devreye konularak devlet başkanlığı için geçerli olan sürenin ve dönemin uzatılması amaçlanmaktadır. Bu tanıma uygun eylemleri Tablo-1’de göstermiş bulunuyoruz ve bir sonraki başlıkta hukuk yoluyla yapılan siyasi manipülasyonlar tek tek ayrı başlıklar altında incelenecektir.

İkincisinde ise hukukun dışına çıkılarak; anayasa ve yasalar ihlal edilerek devlet başkanlığının süre ve dönem olarak uzatılması söz konusudur (Şekil 2). Burada doğrudan suç ve ceza hukukunun da konusuna girecek şekilde hukuk-dışı (illegal) uygulamalar yapılmaktadır. Hükümetlerin polis ve askerinin cebir (zor kullanma) yetkisini kötüye kullanması; yasa-dışı suç örgütleri (mafya, çete vs.) ile işbirliği yapması; ülke içinde planlanmış kaos ve istikrarsızlık yaratması; siyasi suikastlara başvurması; haksız ve keyfi gözaltı ve tutuklamalar yapması; korku iklimi yaratarak muhalif sesleri susturması; seçimlere hile karıştırılması vs. bu çerçevede verilebilecek başlıca örneklerdir.

Çalışmada terminolojik olarak, tek dönem ya da iki dönem sınırının anayasal araçlar vasıtasıyla sayısız kez seçilme yöntemine evirildiği uygulamalar için dönem sınırının kaldırılması nitelemesi tercih edilmiştir. Yalnızca görevdeki başkan için ya da kural olarak her aday için ilave bir dönem daha görev yapmaya imkân tanıyan girişimler ise çalışmada dönem sınırının uzatılması ya da esnetilmesi olarak nitelenmiştir.

Tablo-1: Dönem Sınırı Kuralından Kaçınmaya Siyasi Manipülasyonlar

III. HUKUK YOLUYLA YAPILAN SİYASİ MANİPÜLASYON YÖNTEMLERİ

“Hakemleri ele geçirmek hükümete bir kalkandan daha fazlasını sağlar. Bu aynı zamanda hükümetin kanunları sadece seçtikleri kişilere uygulamaları ve dostlarını korurken düşmanlarını cezalandırmalarını sağlayacak güçlü bir silahtır. Vergi kurumları rakip siyasetçileri, iş adamlarını ve basın kanallarını hedef almak için kullanılabilir. Polis, hükümet yanlısı çetelerin şiddetine göz yumarken karşı tarafın protestolarını engelleyebilir. İstihbarat ajansları eleştirmenleri gözetlemekte ve şantaj yapmak için malzeme üretmekte kullanılabilir.”⁶

Daniel Ziblatt ve Steven Levitsky

Anayasada düzenlenen görev süresi sınırından kaçınmak isteyen devlet başkanlarının bu tercihlerini *anayasal kuralı değiştirme, yeni bir anayasa hazırlama, yüksek yargı kararları ile dönem sınırını esnetme ya da kaldırma* gibi kurumsal yöntemlere başvurarak elde etmeye çalıştıkları görülmektedir.

A. Anayasal Kuralı Değiştirme

Anayasal görev süresi sınırı ile karşılaşan başkanların en sık başvurdukları manipülasyon yöntemi bir anayasa değişikliğinin gündeme getirilmesidir.

Devlet başkanlarının bu tercihlerini iki farklı şekilde incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki söz konusu girişimin parlamento eliyle mi yoksa referandum vasıtasıyla mı gerçekleştiğidir. Pek çok ülkede anayasal görev süresi sınırı referandum vasıtasıyla değiştirilmiştir. Referandum, şüphesiz vatandaşın güvenine sahip olduğunu düşünen devlet başkanlarının çekinmeden kullanabileceği bir araçtır. Bu yola başvurarak görev sınırından kurtulmaya çalışan başkanlara en meşhur örnek Venezuela devlet başkanı Chavez'dir. Chavez, 2007 yılında dönem sınırını kaldırmaya yönelik bir anayasa değişikliğini referandum ile kabul ettirmek istemişse de başarılı olamamış fakat aynı konu 2009'da tekrar referanduma sunulmuştur. İkinci referandumda ise bu anayasa değişikliği kabul edilerek dönem sınırı kaldırılmıştır. Benzer yönde Wiebush ve Murray'ın araştırması da Afrika kıtasında görev süresi sınırını değiştirmeye çalışan 47 devlet

---

⁶ Ziblatt & Levitsky, 2018:101.

başkanının 26'sının (%55) referandum yolunu tercih ettiğini bize göstermektedir. (Wiebush ve Murray, 2020: 143⁷)

Anayasa değişikliğinin parlamento eliyle gerçekleştirilmesi de diğer seçeneklerden biridir. Elbette bunun için başkanın parlamentoda anayasa değişikliği için gerekli olan çoğunluğu elde edebilecek siyasi bir desteğinin bulunması gerekmektedir. Buna karşın parlamentonun hâkimiyetini elinde bulunduran bir başkan için anayasa değişikliği konusunda öncelik parlamento olacaktır. Zira dönem sınırını tamamen ortadan kaldırmak gibi radikal bir karar konusunda halkı ikna etmektense kontrol edilebilir durumdaki parlamentoyu ikna etmek daha kolaydır. Parlamento vasıtasıyla görev süresi sınırından kurtulma girişimlerine en meşhur ve en yakın örnek ise şüphesiz 2018 yılında Çin Ulusal Halk Kongresi'nde Xi Jinping'in girişimleri ile anayasal görev süresi sınırlamasının kaldırılmasıdır. Çin'de Çin Komünist Partisi'nin domine ettiği Kongre, diğer değişiklikler ile birlikte devlet başkanının her bir dönemi beş yıllık görev süresine sahip olan fakat seçilebildiği sürece görevde kalmasını öngören bir anayasa değişikliğini de %99.8 oy oranıyla kabul etmiştir. Şüphesiz bu örnek istisna değildir. Kazakistan'da Nazarbayev, Azerbaycan'da Aliyev, Dominik Cumhuriyeti'nde Danilo Medina, Cezayir'de Bouteflika, Kolombiya'da Uribe, Belarus'ta Lukachenko parlamento vasıtasıyla dönem sınırını esneten veya kaldıran devlet başkanları arasında yer almaktadır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 199-200; Holley, 2007) Keza Wiebush ve Murray'ın araştırmasına göre Afrika'da da dönem sınırını parlamento vasıtasıyla esnetmeyi ya da ortadan kaldırmayı tercih eden başkanların oranı %31.9'dur. (⁸Wiebush ve Murray, 2020: 143⁹)

Önemle belirtmek gerekir ki bu girişimlerin bazılarında muhalefet ve sivil toplum önemli bir engelleyici rol üstlenmiştir. Örneğin 2006'da Nijerya'da başkan Olusegun Obasanjo'ya üçüncü bir dönem daha görev yapma imkânı veren bir anayasa değişikliği teklifi, Senato oyları ile reddedilmiştir. Burundi'de de başkan Nkurunziza, yüksek yargıya baskı yaparak görevde kalmaya devam etmesi öncesinde konuyu parlamentoya taşımış fakat teklifi reddedilmiştir. (Cheeseman,

---

⁷ Sahra Altı ülkeleri açısından 1990-2018 yılları arasında bu oran %24 olarak ölçülmüştür. 2006 yılında Chad'da, 2001 yılında Guinea'da ve 2009 yılında Nijer'de bu yönetime başvurulduğu ifade edilmektedir. Bkz. Cassani, 2021: 236.

⁸ Sahra Altı ülkeleri açısından 1990-2018 yılları arasında bu oran %62 olarak ölçülmüştür. Bkz. Bkz. Cassani, 2021: 236.

⁹ Cassani de Sahra Altı Afrika ülkeleri açısından Cassani, dönem sınırını tamamen ortadan kaldıran değişikliklerin önemli bir kısmının parlamento eliyle yapıldığını ortaya koymuştur. (Cassani, 2021: 236)

2016) Zambiya’da ise başkan Frederich Chiluba, parlamentonun %87’sini elinde tutmakta olan kendi partisi içerisinde dahi muhalefet görerek teklifini geri çekmek durumunda kalmış (Cheeseman, 2019: 15), Malavi’de başkan Muluzi’nin değişiklik teklifi ise parlamentoda yalnızca üç oy ile reddedilmiştir. (Posner ve Young, 2007: 126, 133) Diğer yandan parlamentodaki milletvekilleri üzerinde hâkimiyeti olan devlet başkanının bu güvenceyle anayasa değişikliğini kabul ettirmesi halk karşısında da aynı şekilde karşılık bulmayabilir. Örneğin Kamerun’da Paul Biya parlamentodaki çoğunluğuna güvenerek anayasal dönem sınırını kaldıran anayasa değişikliğini parlamentoya sunmuş ve kabul ettirmiştir. Buna karşın muhalefet partisi üyeleri bu girişime tepki göstermiş ve parlamentodaki oylamaları boykot etmiştir. Üstelik teklif aleyhine sokak gösterileri başlamış, bu gösterilerin şiddetle bastırılması sonucunda onlarca vatandaş hayatını kaybetmiştir. Paul Biya halen görevde olmasına karşın uzun süredir iktidarda olmasından kaynaklı iç huzursuzluklar halen devam etmektedir. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 202)

Anayasa değişikliği yoluyla dönem sınırından kaçınma girişiminin ikinci veçhesi bu değişiklik vasıtasıyla dönem sınırının tamamen ortadan kaldırılıp kaldırılmadığıdır. Eğer an itibarıyla devlet başkanı siyasi açıdan güçlü ise yani hem parlamentoya ve diğer devlet kurumlarına hâkim hem de halk nezdinde popülaritesinin yüksek olduğuna inanıyor ise dönem sınırını tamamen kaldırmayı amaçlamaktadır. Zaten 40 girişimin 16’sı dönem sınırını tamamen kaldırmayı amaçlamış hepsi de başarılı olmuştur. Fakat siyasi konjonktür gereği anayasal dönem sınırının kaldırılmasının söz konusu olmadığı durumlarda devlet başkanlarının bu sınırı esnetmeye çalıştıkları görülmektedir. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 202-203) Örneğin 1994’te Arjantin’de, 1998’de Brezilya’da ve 2006’da Kolombiya’da olduğu gibi anayasal dönem sınırının birden ikiye çıkartılması teklifleri, mevcut başkanın popülaritesi, politikasının halk nezdinde güvenle karşılık bulması ve uluslararası konjonktürde genel eğilimin “iki dönem” sınırı olması gibi hususların etkili olması ile kabul görmüştür. Diğer yandan Afrika’da Kongo Cumhuriyeti’nde Denis Sassou Nguesso gibi liderler dönem sınırının ikiden üçe çıkması yönünde anayasa değişikliği yapılmasını da sağlamışlardır. Ancak Versteeg ve diğerlerinin araştırmasına göre 2000 sonrasında, 15 başkanın 11’i bu yöndeki girişimlerinde başarılı olmuş fakat dördü başarılı olamamıştır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 203-204)

Versteeg ve diğerlerinin 2000 sonrası kapsayan araştırması, görev süresi sınırından kaçınmaya yönelik 60 girişimin 40’ının (%63) bu tercihe dayalı olduğunu göstermektedir. Bu başkanların ise 25’i (%60) çabalarında başarılı

olmuşlardır. Anayasa değişikliği yoluyla dönem sınırının esnetilmesi ya da kaldırılması yönteminin bu kadar sıklıkla tercih edilmesi, şüphesiz kuralın anayasal seviyede değiştirilmesi suretiyle mevcut iktidarın devamlılığına en azından normatif açıdan anayasal bir meşruiyet sağlamak amacını taşımaktadır. (Ginsburg, Melton ve Elkins, 2011: 1849)

Öte yandan Mckie'nin üçüncü dalga demokrasiler olarak kategorize edilen ülkelerin yoğunlukta olduğu bölgeler üzerinden yaptığı güncel araştırması 221 devlet başkanının dönem sınırına takıldıktan sonraki davranışlarını incelemiştir. Bu devlet başkanlarının 142'si (%64'ü) anayasal görev süresi sınırını değiştirmeye girişmeksizin görevlerini terk etmiştir. (Mckie, 2019: 1501 ve 1505¹⁰) Bu tablo ülkelerin önemli bir kısmının anayasal kurallara riayet etmek noktasında kuvvetli bir eğilimleri olduğunu göstermektedir. Ayrıca görülmektedir ki bu eğilim otoriter rejimlerin liderlerinin davranış biçimlerine de sirayet etmektedir. Zira günümüzün otoriter liderleri, devlet mekanizmasının gücünü konsolide etmeye meylettiklerinde bunu darbe gibi anayasal olmayan yöntemler vasıtasıyla değil anayasayı değiştirmek suretiyle, yani işi *kitabına uydurarak* yapmaya çalışmaktadır. Bunun bir sonucu olarak söz konusu ülkelerin devlet başkanları, anayasal görev süresi sınırı ile karşılaştıklarında bu sınırdan kaçınmak için yine resmi kanalları tercih etmektedirler. (Posner ve Young, 2007: 126; Posner ve Young, 2018: 260-262; Cheeseman, 2016). Örneğin Mckie'nin araştırması 221 başkanın neredeyse 69'unun (%31.2)¹¹ dönem sınırından bir şekilde kurtulmaya çalıştığını, bunların 23'ünün (%33) dönem sınırını tamamen kaldırmayı, 31'inin (%45) ise ilave bir dönem daha elde etmeyi başardıklarını bize göstermektedir Buna karşın 15 başkan (%22) bu girişimlerinde başarısız olmuştur. (Mckie, 2019: 1501 ve 1505).

B. Yeni Bir Anayasa Yürürlüğe Konulması

Bazı yazarlar tarafından "*saatin sıfırlanması*" (Ginsburg, Melton ve Elkins, 2011: 1848) bazı yazarlar tarafından ise "*taze başlangıç*" (blank slate)¹² (Versteeg ve

¹⁰ Benzer yönde Cheeseman, 2019: 4; Cheeseman, 2016; Cassani ise Afrika açısından görev süresi sınırına takılan devlet başkanlarının 2001-2010 yılları arasında daha fazla bu sınırı aşmaya çalıştıklarını ancak 2010'dan sonra bu çabalarında bir azalma olduğunu ifade etmektedir. Cassani, 2021: 234.

¹¹ Benzer yönde Bkz. Ginsburg, Melton ve Elkins, 2011: 1847.

¹² "*Blank slate*" kelime anlamı itibarıyla "boş sayfa" anlamına gelmektedir. Dönem sınırı ile ilgilenen yazarlar bu kavramı devlet başkanının döneminin yeniden başlaması yönünde kullanmaktadırlar. Bu nedenle "boş sayfa" yerine "taze başlangıç" tanımlaması daha uygun durmaktadır.

diğerleri, 2020: 199) olarak nitelenen bu yöntem, dönem sınırını öngören anayasa kuralının değiştirilmesini değil mevcut anayasanın tamamen mülga edilerek yerine yeni bir anayasanın hazırlanmasını nitelemektedir. Bu sayede devlet başkanı ve taraftarları, yeni anayasa yapılmadan önce doldurmuş olduğu ve henüz doldurmakta olduğu görev sürelerinin bir önceki anayasa döneminde kaldığını, yeni bir anayasa yapılması dolayısıyla yeni bir düzenin getirilmiş olduğunu, bu yeni düzende görev süresi de dâhil olmak üzere kuralların yeniden ele alındığını ileri sürer. Bu sayede devlet başkanı için görev süresi sıfırdan tekrar başlar. (Baturu, 2010: 645)

Versteg ve diğerleri, 2000 sonrasında yeni anayasa yapımı yoluyla saati sıfırlamaya yönelik 5 girişimin olduğunu, bunların da tamamının başarılı olduğunu ifade etmektedir. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 199) Örneğin Sudan'da Omar al-Bashir 1989 yılında askeri bir darbe ile iktidara gelmiş, 1993'te, hükümeti dağıtarak kendisini başkan ilan etmiş, 1996 yılında muhalefetin olmadığı seçimler sonucunda seçimi kazanmıştır. 1998 yılında ise yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasa iki dönem kuralını öngörmektedir. Başkan 2000 yılında ise tekrar aday olarak seçilmiştir. Yani mevcut anayasaya göre yapılan seçimler, Bashir'in iktidarının 11. yılında gerçekleşmiştir. Buna karşın Sudan'da 2005 yılında yeni bir anayasa kabul edilmiş, bu anayasa çerçevesinde ise ilk seçimler 2010 yılında yapılmış, bu seçimleri de Bashir kazanmıştır. 2011 seçimlerinden Bashir ikinci kez seçim zaferi ile çıkmış olmasına karşın iktidar çevreleri, bu seçimlerin 2005 anayasası çerçevesindeki ilk seçimler olduğunu iddia ederek 2015 yılında Bashir'in tekrar aday olmasını ve üçüncü kez başkan seçilmesini sağlamışlardır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 221-223) Bu uygulama ise yalnızca Sudan'a özgü değildir. 1996 yılında Belarus'ta, 1996 Anayasası döneminde Ukrayna'da, 1999 yılında Peru'da, 2000 yılında Kırgızistan'da, 2000 yılında Venezuela'da, 2014 yılında Bolivya'da ve 2008'de Ekvador'da mevcut başkanlar yeni anayasanın kabul edilmesi ile eski anayasa dönemindeki görev sürelerinin sıfırlandığını iddia ederek saati sıfırlamayı başarmışlardır. (Baturu, 2010: 643-644; Landau, Roznai ve Dixon, 2019: 9; Versteeg ve diğerleri, 2020: 224)

Yeni anayasa yapmayı tercih etmenin altında elbette pek çok sebep yatabilir. Dönem sınırı ile ilgili olarak ise bazen anayasayı değiştirmektense yeni bir anayasa yapmanın daha kolay olduğu ifade edilmektedir. Zira anayasayı değiştirebilmenin ilk adımı her halükarda öncelikle parlamentodan bu değişikliği geçirmek olacaktır. Buna karşın mevcut başkanlar halk nezdinde popüler olsalar bile anayasa değişikliği sürecini parlamentoda kabul ettirecek kadar parlamento

desteğine sahip olmayabilir. Anayasaların çoğu ise kendilerinin nasıl yürürlükten kaldırılacağını düzenlememektedir. Yani yeni anayasa yapmak çoğu zaman bir kural boşluğuna sahip olmaktadır. Örneğin Ekvador'da Correa bu boşluktan yararlanan başkanlardan biridir. Correa, parlamento desteğinin yeterli olmaması karşısında kurucu bir meclisin kurulabilmesi için bir referandum tertiplemiş ve başarılı olmuştur. Bu sayede daha önceki görev süresinin sıfırlanmasını da sağlamıştır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 226) Benzer bir çaba daha öncesinde Venezuela'da 1999 yılında Chavez'in parlamento ile uzlaşmadıktan sonra kurucu meclis yoluyla yeni bir anayasa yaparak kendi görev süresi için saati sıfırlaması ile de karşımıza çıkmaktadır. (Penfold, Corrales ve Hernandez, 2014: 546-546)

Burada şunu ifade etmek gerekir ki yalnızca yeni bir anayasa yapılmış olmasının yeni ve eskisinden tamamen bağımsız bir düzen getireceği görüşü doktrinde tek ve hâkim görüş değildir. Esasen bu iddianın karşısında hukukun sürekli olduğu tezi bulunmaktadır. Buna göre yeni bir anayasa yapılırken dahi devlet yapısına hâkim olan anayasal düzenin temel prensipleri caridir. Yani yürürlüktedir. Bu bakımdan hukuk sekteye uğramamaktadır. (Anayurt, 2019: 142-146) Öyleyse anayasacılığın temelinde yatan sınırlı devlet, kurumsallaşma, anayasal demokrasinin ve temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi değerler de yeni anayasanın yapımına hâkim olmalıdır. Buna karşın yukarıda ele alınan örneklerin büyük bir bölümünde mevcut başkanlar eski anayasa döneminde ifa ettikleri görevleri bakımından, görev süresinin yeni anayasal sistemde görev süresi olarak sayılmaması görüşünü ülkelerinin yüksek yargı organları eliyle onaylatabilmişlerdir. Örneğin Bolivya'da 2013 yılında Bolivya Anayasa Mahkemesi, 2009 Anayasası öncesinde Evo Morales'in görevde olduğu sürenin yeni anayasa açısından dönemden sayılmaması gerektiğine hükmetmiş, bu sayede Morales 2014 yılında üçüncü kez başkan olarak seçilebilmiştir. Benzer bir uygulama Ukrayna'da başkan Kuchma lehine verilmiştir. Kuchma Ukrayna'da 1994 yılında başkan seçilmiş, akabinde 1996 yılında yeni anayasa kabul edilmiştir. 1999 yılında ise Kuchma'nın ikinci kez başkan olarak seçildiği görülmektedir. Ukrayna yargısı ise 1994 yılındaki seçimleri eski anayasa kapsamında kabul etmiş ve yeni anayasa bakımından dönemden saymamıştır. Buna karşın ülkede ortaya çıkan siyasal skandallar nedeniyle Kuchma 2004 seçimlerinde aday olmaktan vazgeçmiştir. (Batur, 2010: 643-644)

Mevcut başkan için saati sıfırlama taktiğinin ilginç bir görünümü de başkanın görev yapabileceği dönemler ile ilgili bir değişiklik yapmaksızın her bir dönemde yapabileceği görev süresini değiştirmektir. Örneğin Ruanda'da 2015 yılına kadar başkanlar yedi yıllık iki dönem için başkan seçilebilmekte iken 2015 değişiklikleri

ile her bir dönem için görev süresi 5 yıla düşürülmüş ve eski başkanların (pratikte yalnızca Paul Kagame) tekrar aday olabileceği kararlaştırılmıştır¹³. Özbekistan’da ise aksi yönde bir durum söz konusudur. Özbekistan’da İslam Karimov 1989 yılında Komünist Parti’nin Birinci Sekreteri olarak iktidara gelmiş ve Sovyetler dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan ülkede 1991 seçimlerinde ilk kez başkan olarak seçilmiştir. Bu bağlamda Karimov’un görev süresinin anayasal olarak 2000 yılında bitmesi gerekmektedir. Buna karşın 2002 yılındaki anayasal referandum ile başkanlık makamı için görev süresi beş yıllık iki dönemden yedi yıllık iki döneme genişletilmiştir. Böylece Karimov 2002’den sonra, 2007’de (üçüncü kez) ve 2015’te (dördüncü kez) tekrar seçilme imkânı elde etmiştir¹⁴. Benzer şekilde 2002 yılında Kongo’da gerçekleştirilen görev süresi değişiklikleri de bir önceki başkanların başkanlık makamında geçirmiş oldukları süreyi sıfırlayan anayasa değişiklikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Baturo, 2010: 645)

C. Sistemin Bekçilerini Sistemi Aşmak İçin Kullanmak: Yüksek Yargı Kararları

*“Hükümet kendi iradesini ve haklarını başka bir kuvvetin yaptırımına tabi kılma zorunluluğundan her gün biraz daha sıyrılıyor. Yargıçlardan tamamen de vazgeçemediği için en azından kendi yargıçlarını kendi seçmek ve daima elinin altında tutmak istiyor, yani kendisiyle özel kişilerin arasına adaletin kendisinden ziyade bir imgesini yerleştiriyor.”*¹⁵

Alexis de Tocqueville

Daniel Ziblatt ve Steven Levitsky 2018 yılından yayınlanan *Demokrasiler Nasıl Ölüyor?* adını taşıyan kitaplarında Alexis de Tocqueville’in *Amerika’da Demokrasi* adını taşıyan şaheserindeki benzer tespitleri yapmakta ve şöyle yazmaktadırlar: *“Bağımsız yargıçları görevden alamayan hükümetler, mahkemeleri kendi*

¹³ Bu kapsamda Paul Kagame 2003 ve 2010 yıllarında iki kez başkan olarak seçilmiştir. Görev süresi ise 2017 yılında sona erecektir. 2015 yılında bir anayasa revizyonu gerçekleştirilmiş ve başkanlar için iki dönem sabit kalmak üzere her bir dönemde yapabileceği görev süresi yediden beşe düşürülmüştür. Ayrıca 2017-2024 yılları arası geçiş dönemi kabul edilerek bu dönemde ve 2024 sonrasında Kagame’nin tekrar aday olabileceği kabul edilmiştir. Bkz. Tull ve Simons, 2017: 92.

¹⁴ Bkz. Human Rights Watch, *Uzbekistan: President Rigs Extended Term of Office*, 2002, <https://www.hrw.org/news/2002/01/24/uzbekistan-president-rigs-extended-term-office>, Erişim tarihi 17.6.2021; RFERL, “Uzbekistan: Official Acquiescence In Karimov Presidential Bid Draws Fire”, 2007, <https://www.rferl.org/a/1079167.html>, Erişim tarihi 17.6.2021.

¹⁵ Tocqueville, 2020: 33.

adamları ile doldurabilir. Örneğin Anayasa mahkemesinin var olan üyelerine karışmak yerine üye sayısını kendi menfaatlerince arttırmak.” (Ziblatt & Levitsky, 2018:103). Gerçekten de dünya genelindeki uygulamalara baktığımızda görev süresini uzatmak isteyen siyasi liderlerin yüksek yargı organlarının üye kompozisyonunu kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde belirleme yoluna gittikleri görülmektedir.

Örneğin, Nikaragua’da 2009’a kadar devlet başkanı art arda yalnızca bir kez beş yıllık bir dönem için seçilmekteydi. Bu kural çerçevesinde 2007 yılında Ortega başkan olarak seçilmiştir. Ancak 2009 yılında Yüksek Mahkeme’ye Daniel Ortega’nın dönem sınırının kaldırılması için bir başvuru yapıldığı görülmektedir. Nikaragua Yüksek Mahkemesi, bu başvuruya ilişkin kararında öncelikle her anayasanın dayandığı bazı “değerler” olduğuna işaret etmektedir:

“Anayasa yalnızca normlardan müteşekkil resmi kurallar üzerine değil aynı zamanda onunla ifade edilen değerler düzeni (orden de valores) üzerinde yükselen temel bir düzen birliğini garanti eder. Bu düzen birliği her şeyden önce, genel hukuk ilkeleri ile ifadesini bulan maddi bir hissiyat birliğidir ki ya onu yorumlayan bunu araştırmalı ve keşfetmelidir ya da anayasa, kendisini yapan toplumun üstün kararı ile kendisinden önce ve tüm toplum yaşamının temeli olan ve anayasanın hazırlandığı o kuruluş anında ilan edilen belirli sosyal değerleri maddi bir formda (zaten) ilan etmiştir... bu değerler basit birer retorik değildir.(...) Bu kararların temel ve esas karakteri, “Anayasal olmayan Anayasal Normlar’dan bahsetmeye imkân tanımaktadır ki bu kavram Anayasa’nın geri kalanı üzerinde bu normların mutlak yorumlayıcılık önceliğine sahip olduğunu kasteder ve Anayasal reformun varsayılan sınırını oluşturur.”¹⁶”

Buradan hareketle Nikaragua Yüksek Mahkemesi, anayasanın yapımında ortaya konan değer ve prensiplerin anayasa kurallarının yorumlanmasında üstün bir konumda olduğuna dikkat çekmiştir. Başkanın dönem sınırı ile ilgili olarak da mahkeme, anayasa üstü değer olarak eşitlik prensibini tespit eder:

---

¹⁶ Nikaragua Mahkemesi, kendi anayasalarının sahip olduğu anayasal değerleri Anayasanın başlangıç kısmından ve 1. maddesinden çıkarmaktadır. Bu değerler şu şekilde tanımlanmaktadır: “özgürlük, adalet, eşitlik ve siyasi çoğulculuk kişinin onurunu, sahibi olduğu dokunulmaz hakları, kişiliğin serbestçe geliştirilmesi, hukuka ve diğerlerine saygı siyasi düzenin ve sosyal barışın temelidir.” Bkz. Nikaragua Yüksek Mahkemesi Kararı, Sentencia No: 504, EXP. No. 602-09, 2009, s. 18.

“Mevcut durum, Türev Kurucu İktidarın, Asli Kurucu İktidarı aşarak Kanun Önünde (en la ley) eşitliği, Organik Kısımda veya Dogmatik Kısımda “eşit durumda eşitsiz muamele ederek” ihlal edip etmediğini incelemeye karşılık gelmektedir. (...) Şu anda, doğrudan seçimler yoluyla göreve gelinen bu makamlar, EŞİT ŞARTLARDA EŞİTSİZLİĞİ temsil etmekte ise de yalnızca Cumhuriyetin başkanı, başkan yardımcısı, belediye başkanı ve yerel yönetim başkan yardımcıları için ifade edilen eşit şartlardaki bu eşitsizlik ‘ardıl seçimlerde art arda aynı kamu görevini tercih etme hakkı’ çerçevesinde oluşmaktadır. –Başkan ve başkan yardımcılığı makamı için İZİN VERİLMEMEKTE (Any. md. 147), belediye başkanı ve belediye başkan yardımcısı için İZİN VERİLMEMEKTE (Any. md. 178) Ulusal Meclis vekillerine; izin verilmekte; müzakere meclisleri vekillerine (diputados al Parlacen) izin verilmekte; ve Özerk Bölgesel Konsey vekillerine (RAAS ve RAAN) izin verilmektedir. Sonuç olarak, sadece başkan, başkan yardımcısı, belediye başkanı ve belediye başkan yardımcısı hakkındaki seçim yasaklarını (Interdicción Electoral) kapsayan bu Anayasal Hükümler, Eşitlik Prensibi ve Orantılılık Prensibine aykırılık teşkil ederek, ki bu ilkeler Kurucu Meclis tarafından Dogmatik Kısımda gösterilen tek sınır olarak yalnızca yaş şartı ve cezai hüküm giymiş veya medeni yasaklı olmak gibi gerekçeleri kabul etmektedir, eşit şartlar açıkça mevcut bulunduğu eşit olmayan muameleyi temsil etmektedir¹⁷.”

Yani Nikaragua Yüksek Mahkemesi, kurucu meclis tarafından seçilme hakkına getirilen sınırlamalar olarak yaş, hüküm giymiş olmak ve medeni haklarından yasaklı olmak istisnalarını kabul ederek bunlar dışındaki sınırlamaları eşitlik prensibine aykırı bulmuştur. İlaveten Nikaragua Yüksek Mahkemesi asli kurucu iktidarın 1987 yılında anayasayı hazırlarken dönem sınırı öngörmediğine de işaret ederek sonradan eklenen görev süresi sınırlamasının asli kurucu iktidarın öngörmediği bir sınırlama olduğuna işaret etmiş, sonradan getirilen bu sınırlamanın ise pratikte uygulanmamasını Yüksek Seçim Kurulu Hâkimleri’ne şu şekilde emretmiştir:

“Bizim durumumuzda, Yüksek Adalet Mahkemesi egemenin halkın iradesi olduğunu ve yalnızca Asli Kurucu İktidar tarafından kendisini sınırlandırdığını; Türev Kurucu İktidarın genel anlamda egemenin prensipleri karşısında ikincil konumda olduğunu, ona karşı gelemeyeceğini, zaten egemenin tek, vazgeçilmez, devredilemez, ertelenemez, bölünemez ve

¹⁷ Nikaragua Yüksek Mahkemesi Kararı, Sentencia No: 504, EXP. No. 602-09, 2009, s. 19-20.

bu yetkisini ulusun sosyal, siyasal ve ekonomik sisteminin inşası ve mükemmelleştirilmesi konusunda, demokratik araçlar vasıtasıyla özgürce katılarak ve bu konuları kararlaştırarak kullanan halka ait olduğunu kategorik olarak kabul eder. Siyasal Güç, evrensel, eşit, doğrudan ve gizli oy vasıtasıyla özgürce seçilen temsilciler tarafından idare edilir ve bu güç başka herhangi bir kişi veya kişi grubu tarafından kendisinin varsayılmaz. (...) Asli Kurucu Güç gibi Türev Kurucu Güç de Egemenin Üstünlüğü Prensibine saygı göstermek ve her şekilde genişletmek fakat hiçbir durumda sınırlandırmamak yükümlülüğüne ve ödevine sahiptir. Somut davada, (olay) Asli Kurucu İktidar'ın iradesini değiştirmek, Oy Hakkı: Seçmek ve Seçilmek gibi Temel Bir İlkeyi sınırlandırarak –genişletmeyerek- Nikaragua Ulusunun Halk Egemenliğine saldırmaktır ve Ulusun Yüksek Menfaatlerinin Ali Tutulması İlkesinin aleyhinedir. Bu bağlamda Yüksek Seçim Kurulu, başvurucu için Eşitlik İlkesi'nin uygulanmasını ve Seçim Yasalarının Uygulanmaması'nı reddettiğinde aynı zamanda kamusal yetkisini halkın menfaatleri lehine kullanmak yükümlülüğü ile de çatışmıştır. (...) Buradan hareketle, uygun olduğuna inandıkları vatandaşları temsilci olarak seçmek ve bu bağlamda seçilmek bakımından Egemen Halkın iradesini yerine getirmeyi reddedemeyecek olan Saygıdeğer Yüksek Seçim Kurulu Hâkimlerinin Eşitlik, Özgürlük ve Egemenlik Temel İlkelerini belirsiz bir şekilde uygulaması yalnızca başvurucular için siyasal bir ölümün meydana gelmesi olmayacaktır aynı zamanda yargısal yetkinin ve kişiliğin geliştirilmesi hakkının da ihlali olacaktır.¹⁸”

Detaylı bir şekilde verilen bu mahkeme kararı bir şablonu ifade etmektedir. Zira 2000 sonrasında 6 ülkede devlet başkanları yüksek mahkemeler vasıtasıyla görev süresi sınırını kaldırmayı/esnetmeyi amaç edinmiş bunlardan 5'i başarılı olmuştur. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 1999) Örneğin Honduras'ta 2015 yılında (Landau, Roznie ve Dixon 2019: 12) ve Boliviya'da 2017 yılında¹⁹ benzer argümanlar kullanılarak anayasal dönem sınırlarının anayasada açıkça yazılı olmasa bile kurucu iktidar faaliyetinin manevi ikliminde mevcut bulunan “anayasal değerlere” aykırı bulunduğu ve yürürlükten kaldırıldığı görülmektedir. İlginçtir ki bu örneklerin tamamında söz konusu anayasaya aykırılıktan yalnızca mevcut

¹⁸ Nikaragua Yüksek Mahkemesi Kararı, Sentencia No: 504, EXP. No. 602-09, 2009, s. 22-23.

¹⁹ Boliviya Çokuluslu Anayasa Mahkemesi (Tribunal Constitucional Plurinacional) Kararı, Sentencia 0084/2017, 28 de Noviembre 2017, Başlık “III.4. De las Eventuales ‘antinomias’ o ‘contradicciones’ entrenormas del Texto Constitucional y el organo legitimado para realizar su control”.

başkanların hakkı “ihlal edilmiş” ve onların tekrar seçilebilmelerinin önu açılmıştır. Bunun tek istisnası ise 2003 yılında Kosta Rika’dadır. Bu ülkede de yüksek yargı organı benzer bir karara imza atmış ise de bu mahkemenin içtihadını anlamlı kılan husus görevdeki başkanın lehine olmayan bir içtihat oluşu ve dönem sınırını tamamen kaldırmaksızın yalnızca “aralıklı tekrar seçilmeye” imkân tanınmasıdır. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 230 vd)

Burada Nikaragua Yüksek Mahkemesi’nin ve diğer ülkelerin mahkemelerinin argümanlarını detaylı bir şekilde tartışmamız mümkün değildir. Ancak belirtilmelidir ki seçimlerde yarışan adayların iktidar olabilmek imkânına sahip olabilmelerini, yani *fırsat eşitliğine* sahip olabilmelerini sağlayabilmek için mevcut görevlinin istediği kadar seçilebilmesini engellemek gerektiği yaygın bir şekilde kabul edilen bir olgudur. Kural herkes için geçerli olduğu ve ölçüsüz olmadığı sürece, başkanlık görevini ifa etmiş bir kimsenin tekrar seçilmesine sınırlama getirilmesi, demokrasi düşüncesi ve seçme ve seçilme hakkı ile de uyumludur. Kaldı ki aksi durumda pratik bize yalnızca bir kişinin seçme ve seçilme hakkı korunurken diğer adayların bu haklarının ölçüsüz bir şekilde sınırlandırıldığını göstermektedir. Zaten süreç, bağımsız kuruluşlarca hazırlanan özgürlük verileri ile de uyumlu bir şekilde, bu ülkeler arasından yalnızca Kosta Rika’da demokratik değerlerin ve anayasal hakların sağlam bir şekilde korunmaya devam ettiğini, diğer ülkelerin ise giderek otoriterleştiğini bize göstermiştir (Ekinci ve Kaplan Arık, 2020: 114 vd) Yani burada her ne kadar hukuki argümanlar kullanılmakta ise de burada amaç anayasayı korumak değil anayasayı kalkan yaparak “mevcut iktidarı” korumaktır.

Yargı organı kararı ile görev süresinin uzatıldığı bir diğer ülke olan Burundi’de ise yukarıdaki örneklerden farklı bir durum söz konusudur. 2005 Burundi Anayasası’na göre başkan yalnızca iki dönem için ve halk tarafından (Any. md. 96) seçilebilir. Buna karşın aynı anayasanın 302. maddesi bir geçiş dönemi başkanı öngörmektedir ve bu başkan doğrudan halk tarafından değil parlamento tarafından 2/3 oy ile seçilmektedir. Bu iki hüküm, 2005-2010 yılları için bir geçiş dönemi başkanı öngörüyor gibidir. Buna karşı bir argüman ise anayasa koyucuların 28 Ağustos 2000 tarihinde kabul edilen Arusha Barış ve Uzlaşma Antlaşması’na (*APRA-Arusha Peace and Reconciliation Agreement*) atıf yapmalarıdır²⁰. Bu anlaşma imzacı ülkelerde devlet başkanının beş yıllık iki dönem için halk tarafından seçilmesini ve *bir kimsenin en fazla iki dönem*

²⁰ Bu anlaşma Burundi’deki iç savaş sonrasında Tanzanya devlet başkanı Nyerere ve Güney Afrika başkanı Mandela arabuluculuğunda hazırlanan barış anlaşmasıdır.

başkanlık yapmasını hükme bağlamaktadır. Bu nedenle 2015 yılında başkan Nkurunziza'nın 2005 ve 2010 seçimleri sonrasında tekrar başkanlık seçimlerinde aday olmak istemesi karşısında uluslararası toplum, muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşları, APRA'ya riayet edilmesi çağrısında bulunmuştur. İktidar ise APRA'nın yalnızca bir anlaşma olduğunu ve anayasadan daha üstün olmadığını savunmuştur. Bunun üzerine ise konu Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. Yüksek Mahkeme ise iktidarın argümanlarını destekleyerek Anayasa'nın 302. maddesinin 2000-2005 yılları için bir geçiş dönemi öngördüğünü ifade etmiş ve 2005 Anayasası bakımından bu sürenin dönemden sayılamayacağına hükmetmiştir. (Vandeginste, 2016: 39-53)

Diğer yandan yargı bağımsızlığının olmadığı sistemlerde yargıçların, iktidarını devam ettirmeye hevesli başkanlar karşısında ne anayasayı ya da anayasal değerleri ne de bağımsızlıklarını muhafaza etmeleri hem güç hem de tehlikelidir. Örneğin Nijer'de başkan Mamadou Tandja'nın²¹ anayasal dönem sınırını tamamen kaldırmayı hedefleyen ve anayasa hazırlıkları süresince Tandja için anayasa görüşmeleri boyunca üç yıl iktidarda kalma imkânı tanıyan anayasa teklifi, 2009 Mayıs'ında Nijer Anayasa Mahkemesi'nin tavsiye kararı ile anayasaya aykırı ilan edilmiştir. Çünkü Anayasa Mahkemesi, 1999 Anayasası'nın anayasal görev süresinin değiştirilemez madde olarak düzenlediğini karara bağlamıştır. Bu kararla birlikte anayasa taslağına ilişkin muhalefetin yükselmesi üzerine başkan önce parlamentoyu feshetmiş, akabinde ise Temmuz 2009'da resmi olarak referandumun anayasaya aykırı olduğunu ilan etmesi üzerine de Anayasa Mahkemesi'ni dağıtarak yeni hâkimler atamış, yeni anayasa hazırlanana kadar ülkeyi olağanüstü hal şartları (Nijer Any. md. 53) altında kararnameler vasıtasıyla yönetmiştir. (Versteeg ve diğerleri, 2020: 219-220)

IV. LATİN AMERİKA'DA “CONTİNUIŞMO” ve AFRIKA ÜLKELERİ ÖZELİNDE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Kıtasal olarak bakıldığında devlet başkanlığının süresini ve dönemsel sınırlamayı esnetmek ve/veya değiştirmek yoluyla uzatma girişimlerinin Latin Amerika ve Afrika'da toplandığı tespitini yapabiliriz. Mckie'nin araştırmasına göre (2019) üçüncü demokratikleşme dalgası sırasında birçok devlet tarafından başkanlık dönemi sınırları yeniden kabul edildiğinde ve 221 devlet başkanının görev

---

²¹ Tandja 1999'da ilk kez başkan seçilmiş ve aynı yıl yeni bir anayasa yapılmıştır. Anayasaya göre bir devlet başkanı en fazla iki kez seçilebilirdi. Yani Tandj'nın görev süresi 2009 yılında sona erecektir. İlaveten anayasal görev sınırı ile ilgili hükümler “değiştirilemez madde” niteliğindedir. Tandja 2004 yılında da seçimleri kazanmıştır.

sürelerinin sonuna gelindiğinde bunların %30'u süre sınırlarını ihlal etmeye kalkışmışlardır. Bu girişimlerin ekseriyeti Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde vuku bulmuştur.

Latin Amerika'da devlet başkanlarının daha uzun süre koltukta kalma ihtirasları biraz pejoratif bir anlam taşıyan "*Continuismo*" kavramı ile açıklanmaktadır. Continuismo devlet başkanlarının anayasada belirlenen sürenin ötesinde daha uzun süre görevde kalma girişimine verilen isimdir. Arjantin'de Juan Perón; Paraguay'da Alfredo Stroessner ve Boliviya'da Evo Morales en başta akla gelen isimlerdir. Bunlar anayasada değişiklik yaparak daha fazla görevde kalmayı başarmışlardır. Guatemala'da Jorge Ubico yasama yolunu kullanarak; yine Guatemala'da Carlos Castillo, Venezuela'da ise Marcos Pérez Jiménez plebisit uygulaması ile iktidarlarında süreklilik (continuismo) sağlamayı realize etmişlerdir. Brezilya'da darbe girişimi ile görevde kalmayı başaran siyasi lider Getúlio Vargas da listeye dâhil edilmelidir. Nikaragua'da Somoza ailesinin iktidarının süreklilik kazanması bu konuda başka bir örnek teşkil etmektedir. Peru'da anayasada tek dönem sınırı yer almasına karşın Alberto Fujimori iktidarını hukuk-dışı yol ve yöntemlerle 10 yıla kadar uzatmayı başarmıştır (Fitzgibbon, 1992; Baturu, 2019).

Dönem sınırından kaçma eğilimlerinin dünya genelinde en yaygın olduğu kıta hiç şüphesiz Afrika'dır.²² Afrika'da 2000'li yıllarda görev süresi sona erdiğinde kendiliğinden görevinden ayrılan birçok devlet başkanı olduğu gibi daha uzun süre görevde kalmak isteyen ve bunda başarılı olan çok sayıda devlet başkanı da bulunmaktadır. Burundi, Nijer, Senegal, Burkina Faso, Çad, Gabon, Gine, Kamerun, Kongo, Sudan Togo, Uganda Cibuti, Ruanda gibi ülkelerde devlet başkanları anayasayı değiştirmek suretiyle görev sürelerini uzatmışlardır. Bu ülkelerde bazı devlet başkanlarının 30 ila 50 yıl arasında değişen sürelerde iktidarda oldukları gerçeğini asla göz ardı etmemek lazımdır. Kamerun devlet başkanı Paul Biya 48 yıl; Gabon devlet başkanı Omer Bongo 43 yıl; Kongo Cumhuriyeti devlet başkanı Dennis Sassou Nguesso 42 yıl; Togo devlet başkanı Gnassingbé Eyadéma 37 yıl; Uganda devlet başkanı Yoweri Kaguta Musaveni 35 yıl; Çad devlet başkanı Idriss Déby Itno 31 yıl görev yapmış siyasi liderlere örnek

---

²² Afrika ülkelerinde daha uzun süre iktidarda kalmaya yönelik siyasi manipülasyon girişimleri konusunda bkz. Posner & Yound, 2007; Tull & Simons, 2017; Wiebusch & Murray 2019; Versteeg ve diğerleri, 2020; Osei ve diğerleri, 2021.

verilebilir.²³ Malavi, Nijerya ve Burkina Faso gibi ülkelerde ise devlet başkanlarının dönemsel sınırı uzatma çabaları sonuç vermemiştir. (Tablo-1)

Wiebush ve Christina tarafından 2019 yılında yapılan bir çalışmada Afrika ülkelerinde dönem sınırını uzatmaya yönelik girişimlerde kullanılan yol ve yöntemler üç kategoriye ayrılmıştır: (1)Parlamento (2) Halkoylaması (3)Yüksek yargı organları. Üç yöntem içerisinde en az tercih edilen yöntem yüksek yargı organları girişimi olmuştur. Benin (2011), Burkina Faso (2005), Burundi (2015), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2016), Malavi (2009) ve Senegal (2012) yüksek yargı organlarını devreye koyarak dönemsel sınırı uzatan ülkelerdir. En yaygın olarak başvurulan yöntem halkoylamasıdır. Bunun nedeni devlet başkanlarının dönemsel sınırı uzatma konusundaki hukuki adımı (anayasa değişikliği) halkoyuna sunmak suretiyle meşruiyet kılıfı ile desteklemeye çalışmak istemeleridir. (Tablo-3)

---

²³ Bu konuda detaylı analizler için bkz. Aktan, 2021.

Tablo 2: Afrika Kıtasında Devlet Başkanlarının Görev Süresini Üçüncü Döneme Uzatma Girişimleri (2000-2020)

Ülke	1. Grup Ülkeler	2. Grup Ülkeler	3. Grup Ülkeler
Rejim Türü	Liderlerinin Gönüllü Olarak Görevden Ayrıldığı Ülkeler	Liderlerinin Anayasayı Değiştirme Konusunda Başarısız Olduğu Ülkeler	Liderlerinin Anayasayı Değiştirme Konusunda Başarılı Olduğu Ülkeler
Demokrasi	Benin (2006) Capo Verde (2001, 2011) Gana (2001, 2009) Kenya (2002, 2013) Mali (2002) Sierra Leone (2007)	Malavi (2002) Nijerya (2006)	Burundi (2015) Nijer (2009) Senegal (2005)
Parti Temelli Rejim	Botsvana (2008) Mozambik (2004, 2014) Namibya (2004, 2014) Tanzanya (1995, 2005, 2015)		Namibya (1999)
Kişi Temelli Rejim		Burkina Faso (2014)	Burkina Faso (1997) Çad (2005) Gabon (2003, 2018) Gine (2001) Kamerun (2008) Kongo (2015) Sudan (2005) Togo (2002) Uganda (2005)
Diğer	São Tomé ve Príncipe (2011)		Cibuti (2010) Ruanda (2015)

Kaynak: Osei A, Akinocho H. & Mwombela, S. 2021. Presidential Term Limits and Regime Types: When do Leaders Respect Constitutional Norms?. Africa Spectrum. 55 (3): 251–271. s. 257.

Tablo-4’de ise Afrika ülkelerinde devlet başkanlarının görev süresi sınırlarından kaçınmada izledikleri stratejiler ve başarı yüzdeleri gösterilmiştir. Versteeg ve arkadaşlarının 2020 yılında yaptıkları araştırmaya göre en çok tercih edilen yöntem anayasa değişikliği olmuştur. Görev süresi sınırlarını sıfırlayan tamamen yeni bir anayasa yapılması girişimlerinin tamamında (yüzde yüz başarı) olumlu netice alınmıştır. Devlet başkanlarının bir kısmı ise görev süreleri sona erdiğinde emanetçi bir başkanla perde arkasında oyunlarını ya da yönetimlerini sürdürme konusunda başarılı olmuşlardır.

Tablo-3: Afrika Kıtasında Devlet Başkanlarının Görev Süresi Sınırlamasına Yönelik Temel Karar Alıcı Organlar ve Kurumlar (2000-2018)

Dönem Sınırnı Uzatmaya Yönelik Karar Alıcı Organlar	Ülkeler
Parlamentodan Onaylanan Kanun	Burkina Faso (2000, 2015), Cezayir (2008, 2016), Cibuti (2010), Çad (2018), Gabon (2003), Güney Sudan (2015, 2018), Kamerun (2008), Senegal (2008), Seyşeller (2016), Togo (2002), Tunus (2014), Uganda (2017)
Halk Oylaması (Referandum)	Burundi (2018), Çad (2005), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2006), Ekvator Ginesi (2011), Fildişi Sahili (2000), Gine (2001, 2010), Komorlar (2001, 2009, 2018), Kongo (2002, 2015), Madagaskar (2010), Mısır (2012), Moritanya (2006), Nijer (2009, 2010), Orta Afrika Cumhuriyeti (2004, 2016), Senegal (2001, 2016), Ruanda (2003, 2015), Tunus (2002), Uganda (2005), Zimbabve (2013)
Yüksek Yargı Organları Kararı (Anayasa Mahkemesi)	Benin (2011), Burkina Faso (2005), Burundi (2015), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2016), Malavi (2009), Senegal (2012)
Toplam	Toplam 47 ülke (15 Parlamentodan Çıkarılan Yasa; 26 Referandum ve 6 Yargı Kararı)

Kaynak: Wiebusch, M. & Murray, C. 2019. Presidential Term Limits and the African Union. *Journal of African Law*. 63 (1): 131-160. s. 143.

Tablo-4: Devlet Başkanlarının Görev Süresi Sınırlarından Kaçınmada İzledikleri Stratejiler

Strateji / Tanım	Tercih Sıklığı	Yüzde	Başarı Yüzdesi
Anayasa Değişikliği (Görev süresi sınırlarını ortadan kaldırmak veya görev süresini uzatmak için anayasada değişiklik yapılması)	40	%63	%60
Yeni Anayasa (Görev süresi sınırlarını sıfırlayan tamamen yeni bir anayasa yapılması)	5	%8	%100
Hukuk / Mahkemeler (Görev süresi sınırlarını yeniden yorumlamak için yüksek yargı organlarının desteğini alma)	6	%15	%83
Emanetçi Başkanlık (Görev süresi dolduğunda başka birinin görevde olmasına izin verme, ancak tüm kontrolü yine de sürdürme)	6	%15	%33
Seçimleri Erteleme (Görev süresi dolduğunda yeni seçimlerin yapılmasını geciktirme)	3	%5	%100
TOPLAM	60	%100	%67
Çoklu Stratejiler Yukarıda listelenen stratejilerin herhangi bir kombinasyonu	9	%14	%100

Kaynak: Versteeg, M., Horley, T., Meng, A., Guim, M., & Guirguis, M. 2020. The Law and Politics of Presidential Term Limit Evasion. Columbia Law Review. 120 (1): 173-248. s. 199.

V. BAŞKANLARIN DÖNEM SINIRINDAN KAÇINMASINA ETKİ EDEN BAZI UNSURLAR

Giriş bölümünde ifade ettiğimiz üzere her devlet başkanı daha uzun bir süre iktidarda kalmak ister. İlave olarak eğer devlet başkanı hayat görüşü itibarıyla demokrasi kültürünü özümsememiş ise iktidarın maddi ve/veya manevi hazzından olabildiğince yararlanmak ister. (Ekinci ve Kaplan Arık, 2020: 87-91) Buna karşın görevde anayasanın öngördüğünden daha uzun süre kalmak isteyen başkanların başarısına etki eden unsurlara değinmek önemlidir. Bu başlık altında başkanın dönem sınırından kaçınma girişimlerinin başarısına etki eden unsurlara değinilecektir.

A. Ülkenin Demokrasi Karşısındaki Konumu

Bir devlet başkanın dönem sınırına saygı duymasına etki eden en temel unsur şüphesiz bu ülkede yöneticilerin ve sivil toplumun demokratik değerlere ne ölçüde saygı duyduğudur. Bu bağlamda, uzunca bir süre otoriter/totaliter bir yönetim modeli ile yönetilmiş ülkelerde halkın ülkenin idaresine ilişkin olarak bilinçli bir davranış geliştirmesi güç olduğu gibi yöneticiler de uzun süreli iktidarda kalmaya alışmıştır²⁴. Bu alışkanlık ise maalesef yalnızca “*bir kâğıt parçasına*” yazıldı diye iktidar sahiplerinin kendilerini uymak zorunda hissedeceği bir norma dönüşmemektedir. Bu bağlılık hissiyatı, oydaşma (konsensüs) sonucunda oluşturulan kurallara bağlı kalma iradesini gösterebilen kamu görevlilerinin olduğu, bu iradeye sahip değilse kurumsal ve kurumsal olmayan aygıtlar ile bu riayetin sağlanabileceği sistemler, yani ancak anayasal demokrasiler vasıtasıyla sağlanabilir. (Tull ve Simons, 2017: 93-94) Maltz’ın araştırması da bunu doğrular niteliktedir. Maltz demokratik sistemlerde devlet başkanlarının anayasal dönem sınırına riayetinin oldukça yüksek olduğunu buna karşın yalnızca birkaç ülkede – *ki bu ülkeler arasında Brezilya ve Arjantin gibi devlet başkanının art arda yalnızca bir kez seçilebileceğini öngören kuralı art arda en fazla iki dönem şeklinde demokratik ülkeler de dâhildir-* bu sınırın esnetildiğini fakat hiçbir demokratik ülkenin bu sınırı tamamen kaldırmadığını, buna mukabil seçime dayalı otoriter rejimler olarak nitelendirilen ülkelerin büyük bir kısmında devlet başkanlarının çoğunlukla dönem sınırını kaldırmayı ya da en azından esnetmeyi başardıklarını ortaya koymuştur. (Maltz, 2007: 129-130)

Buradan hareket eden Mckie, seçime dayalı otoriter sistemlerdeki başkanların seçim rekabetine odaklanarak ülkedeki seçim rekabetinin derecesine göre devlet başkanının görev süresi sınırını esnetmeyi ya da kaldırmayı planlayacağına işaret etmektedir. Şöyle ki eğer bir ülkede seçim rekabeti yok ya da oldukça düşükse bu

---

²⁴ Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı bu tür bir problem ile karşı karşıyadır. Sahra altı ülkelerin, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin bağımsızlık sonrası (1920-1960 arası) anayasalarının önceki kolonyal güçler olan İngiliz ve Fransız anayasal geleneklerinden etkilenmesi sonucunda resmi olarak anayasal bir dönem sınırı öngörmemişlerdir. Bu ise ömür boyu iktidarda kalan liderleri netice vermiştir. Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya’da ise bağımsızlık sonrası (1930-1970 arası) anayasalarda dönem sınırı yalnızca Filipinler Tayvan ve Güney Kore’de mevcut ise de kısa sürede bu kuralların güçlü iktidar sahipleri tarafından bertaraf edildiği görülmektedir. Doğu Avrupa ve merkez Asya’da ise Sovyet hâkimiyeti neticesinde pek çok ilk sekreter, ölene kadar görev yapmıştır. Bu anlamda Latin Amerika kıtası bir istisnadır zira bu kıtada 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren anayasalarda dönem sınırına ilişkin hükümler bulunmakta ise de diktatörlükler neticesinde bu kıtada da dönem sınırına riayetin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bkz. Mckie, 2019: 1504; Dulani, 2011b: 117-122)

durumda mevcut iktidar, muhalefetin ya da sivil toplumun tepkilerinden çekinmeyecektir. Çünkü bir seçim rekabetinin bulunması ya da iktidar karşısında giderek güç kazanan bir muhalefet partisinin/koalisyonunun bulunması karşısında eğer dönem sınırı tamamen kaldırılırsa ve iktidar partisi/koalisyonu bu güçlenen muhalefete seçimleri kaybederse sınırsız tekrar seçilmenin avantajlarını onlara kaptıracağı korkusuyla bu girişimde bulunamaz. Yani anlaşılmaktadır ki seçim rekabetinin olduğu – *ve bu nedenle iktidara hangi parti/koalisyon tarafından sahip olunacağına belirsiz olduğu*- rejimlerde görev süresi sınırı hem mevcut iktidar hem de mevcut muhalefet açısından bir sigortadır. Bu tür siyasal ortamlarda iktidarın tercihi, sınırı tamamen kaldırmak değil olsa olsa esnetmek olacaktır. Yazarın ampirik araştırması da seçim rekabeti azaldıkça anayasal görev süresi sınırını değiştirmeye/kaldırmaya yönelik girişimlerin arttığını ortaya koymuştur. (Mckie, 2019: 1509-1511, 1517, 1519) Örneğin yazar, rekabetçi olmayan rejimlerden rekabetçi rejimlere doğru ilerledikçe dönem sınırını kaldırma ihtimalinin %40 azaldığına dikkat çekmektedir. Dönem sınırını tamamen kaldıran ülkelerin yalnızca %17'si az da olsa rekabetçi bir seçimsel yapıya sahip olan ülkeler iken bu ülkelerin %70'inin rekabetçi olmayan ülkeler olması durumu izah eder niteliktedir. Buna karşın dönem sınırını bir dönem için genişleten rejimler açısından tablo değişmektedir. Şöyle ki bu ülkelerin %50'si az da olsa seçim rekabeti olan ülkeler olmasına karşın bu ülkelerin %25'inin rekabetçi olmayan rejimler olarak dikkat çekmektedir. (Mckie, 2019: 1521)

Sistemin demokratikliğine ilişkin ölçütler arasında vatandaşların ülkenin idaresine ilişkin görüşlerini özgürce ifade edebilmeleri ve sürece etkin bir şekilde katılabilmeleri önemli bir yer tutar. Bunun en açık göstergesi ise anayasalarda ifade özgürlüğünün ya da örgütlenme özgürlüğünün yer alması değildir. Bu şart bir gereklilik şartıdır fakat yeterlilik şartı değildir. Bir ülkeyi demokratikleşme yolunda ilerleten olgu bu hakların vatandaşlar tarafından etkin bir şekilde kullanılabilmesine imkân tanıyan sivil toplum örgütlerinin ya da siyasi partilerin mevcudiyetidir. Bu ise “muhalefet hakkı” ile doğrudan ilgilidir. Dulani de çalışmasında sivil toplum-iktidar ilişkilerine yoğunlaşarak bu olguyu açıklamaya çalışmaktadır. Yazara göre eğer bir ülkede sivil toplum kuruluşları etkinse, bu kuruluşlar iktidar ile aralarına siyasi anlamda bir mesafe koyabilmişler ve kendi aralarında birlikte çalışmaya uyumlular ise bu durumda halkı harekete geçirme kabiliyetine sahiptirler. (Dulani, 2011b: 124-129) Bu ülkelerde sivil toplum örgütlerinin görev süresi sınırının kaldırılması ya da esnetilmesinin sistemi daha fazla otoriterleştireceği konusunda halkı ikna etme kabiliyetleri de yüksektir. Yazar bu iddiasını Zambiya ve Malavi’de Chiluba ve Muluzi’nin dönem sınırını esnetmek konusundaki girişimlerinde hem muhalefetten hem de kendi

partilerinden muhalefet görerek başarısız olmalarında sivil toplum örgütlerinin de payı olduğuna dikkat çekerek desteklemektedir. Buna karşın Uganda'da ya da Namibya'da olduğu üzere iktidarın sivil toplum örgütlerinin birlikte hareket etmelerini ve faaliyette bulunmalarını şiddet yoluyla ya da tutuklama gibi adli araçlar vasıtasıyla bastırması mümkündür. Böylece sivil toplum örgütlerinin izole olması ve halka ulaşması engellenebilmektedir. (Dulani, 2011b: 130). Diğer yandan sivil toplum kuruluşlarının kendilerini iktidardan bağımsız bir hale getirememesi de etkin bir şekilde faaliyet göstermelerini engelleyebilmektedir. Örneğin Namibya'da sivil toplum örgütleri ülkenin kurucu babası olarak kabul edilen başkan Nujoma'ya muhalefet ediyor gibi görünmek istemediklerinden görev süresi sınırını korumak noktasındaki çabalarını oldukça sınırlı bir alana konumlandırmışlardır. (Dulani, 2011b: 131) Kaldı ki Namibya ve Uganda'da demokrasi yanlısı sivil toplum örgütlerinin önemli bir kısmı demokrasiye geçiş sürecinde mevcut iktidarlar tarafından desteklenerek güçlendirilmiştir. Yani varlıklarını bizzat mevcut iktidarlara borçludurlar. (Dulani, 2011b: 134)

Seçim rekabeti ve genel olarak bir ülkenin demokratikliği görev süresine saygı bakımından bir gösterge ise de bize tüm tabloyu vermemektedir. Zira Mckie'nin gösterdiği üzere otoriter sistemlerde de dönem sınırının tamamen kaldırılması ve esnetilmesi arasında tercih farklılıkları ve bu girişimlerin başarı ihtimallerinde değişiklik karşımıza çıkmaktadır. Demek ki bu girişimlere etki eden başka unsurlar daha bulunmaktadır. Bu unsurlar arasında ise başkanın partisi ile arasındaki ilişki yer almaktadır.

B. Başkan ve Partisi Arasındaki İlişkinin Niteliği

Geddens 1999 yılında tüm otokratik rejimlerin birbirine benzemediğini, bu rejimlerin parti temelli (*party-based*), kişisel iktidara dayalı (*personalist regime*) ya da askeri temelli otokrasiler olduğunu ifade etmiştir. (Geddens, 1999) Osei, Akinochi ve Mwombela da söz konusu ayırmadan hareketle rejimin otoriter niteliğindeki değişikliklerin dahi devlet başkanının dönem sınırına saygısı üzerinde etkili olduğunu iddia etmektedir. Yazarlar bu iddialarını devlet başkanının sistem içerisindeki ağırlığı ve başkan ile partisi arasındaki ilişkisi üzerinden ortaya koymaktadır. Genel anlamda eğer rejim içerisinde esas güç başkanın tekelinde ise ve başkanın siyasi partisi başkanın yalnızca taşıyıcısı ve başkanın gücünü kullanması bakımından bir organizatörü ise bu durumda siyasi partinin devlet başkanı karşısında sınırlayıcı bir güç olarak ortaya çıkması güçtür. Bu ise ancak siyasi partinin kurumsallaşma derecesi ile ölçülebilir. Yani parti içerisinde adaylık, yükselme gibi ödüllendirmeler bizatihi parti liderine/başkana bağlı ise bu partinin kurumsallaşması zayıftır. Dolayısıyla da partinin geleceği ile

liderin geleceği birleşir. Hal böyle olunca bu tür partilerin ideolojileri ya yoktur ya da yüzeyseldir. Hedefleri kısa solukludur ve alternatif üretmezler. (Kouba, 2016: 437) Ayrıca bu sistemlerde devlet başkanlığı makamındaki kişinin bu görevinden ayrılması aynı zamanda rejim krizini de beraberinde getirebilecektir. Elbette ne başkan ne de başkana yakın olmaları sayesinde devletin imkânlarından yararlanan kişi grupları bu menfaatlerini kaybetmemek adına başkanın olabildiğince uzun süre iktidarda kalmasını isteyeceklerdir. (Kouba, 2016: 437-439, Osei, Akinochi ve Mwombela, 2020: 252, 258) Hele ki ekonomik çarkların tekelinin kamuda olduğu, kamunun ülke ekonomisinde büyük pay sahibi olduğu rantiyeye devletlerinde devlet başkanı ekonomik kaynakların dağıtılmasında en önemli siyasi aktör olduğundan, bu makamdaki değişiklik başkana yakın elit zümrelerin ekonomik olarak zarar etmeleri anlamına gelecektir. (Kouba, 2016: 440) Bu açıdan yazarlar Afrika kıtasında kişisel iktidara dayalı rejimler olarak tanımladıkları 10 ülkenin (*Burkina Faso (1997), Kamerun (2008), Çad (2005), Kongo-Brazzaville (2015), Gabon (2003 ve 2018), Gine (2001), Sudan (2005), Togo (2002), Uganda (2005)*) tamamında da başkanların görevde kalmak için girişimlerde bulduklarını ve bir örnek (*Burkina Faso, 2014*) dışında tamamının başarılı olduğunu ortaya koymuşlardır. (Osei, Akinochi ve Mwombela, 2020: 257) Buna karşın yazarların “kişisel iktidara dayalı” şeklinde sınıflandırdıkları ülkeler arasında kendi iradesiyle dönem sınırına riayet ederek makamını terk eden bir lider bulunmamaktadır. Benzer şekilde Latin Amerika’da da, Peru’da, Fujimori 1990-2000 yılları arasında yalnızca kendisini iktidara taşıyacak ve hayatta kalmak bakımından kendisine bağlı olacak parti yapıları²⁵ oluşturmakla yetinmiştir. Bu nedenle partisinden herhangi bir muhalefet görmeksizin dönem sınırını esnetmeyi başaramışlardır. (Kouba, 2016: 448) İlaveten denilebilir ki Venezuela’da Chavez, Ekvador’da Correa, Nikaragua’da Ortega ve Bolivya’da Morales, kişisel karizmaları ile partilerini organize eden siyasi figürler olarak dönem sınırını kaldırmak istediklerinde partileri ile herhangi bir uzlaşmazlık yaşamamışlardır. (Corrales, 2016: 19)

Buna karşın rejime asıl rengini veren, başkanın şahsı değil fakat mensubu olduğu siyasi parti ise ya da bu parti başkan karşısında belirli ölçüde özerkliğini muhafaza edebiliyor ise bu durumda söz konusu partinin elitleri, başkanın tekrar seçilmesi karşısında engelleyici bir etmen olarak karşımıza çıkabilmektedir. Partinin başkan karşısındaki özerkliğinin bir göstergesi, bu partinin başkandan bağımsız bir

---

²⁵ Fujimori neredeyse her seçim için ayrı bir teşkilatlanma oluşturmuştur. Bunlara Change 90 (1990), New Majority (1995), Let’s go Neighbours (1998) ve Peru 2000 (2000). Kouba, 2016: 448.

şekilde söz konusu partinin görevlilerin kariyer planlamaları ve ilerlemeleri bakımından söz sahibi olması, elde ettiği maddi imkânları destekçileri arasında pay edebilme gücüne sahip olması ve vatandaşları mobilize edebilmesidir. (Corrales, 2016: 6 vd, Kouba, 2016: 437; Osei, Akinocho ve Mwombela, 2020: 257) Bu partiler genel anlamda ideolojiye dayanırlar. Bu nedenle de parti ve seçmeni bir arada tutan tutkal kişiler değil fikirlerdir. Böyle olunca uzun süre iktidarda kalacak tek bir kişi, partinin mevcudiyetine doğrudan bir katkı sağlamaz. (Kouba, 2016: 437) Ayrıca parti temelli siyasal rejimlerde parti içerisinde farklı hiziplere mensup siyasi elitlerin güç kazanması olasıdır. (Kouba, 2016: 438, Geddens, 1999: 129) Bu hizipleşmeler içerisinde bu elitler başkan ile aynı hizip içerisinde olmadıklarında başkanın görev süresinin bitmesini müteakip kendi hiziplerinden birinin başkan adayı olabilmesi için girişimlerde bulunmak isteyecektir. Bu ise parti içerisinde anayasal dönem sınırına riayet edilmesi taleplerinin kendiliğinden oluşmasına imkân tanımaktadır. (Geddens, 1999: 131) Dolayısıyla parti temelli otoriter rejimlerde, kişisel iktidara dayalı rejimlerin aksine, bir kişinin sürekli iktidarda kalmaya devam etmesi rejimin devamlılığı için hayati değildir. (Kouba, 2016: 437) Hatta rejim istikrarı için parti içi hizipleri bir arada tutmak önemli olduğundan, başkanlık makamının hep aynı hizipte kalma tehlikesi çoğu zaman rejim içi kırılmalara dahi sebebiyet verecektir. (Cheeseman, 2019: 14-15) Yazarların parti temelli olarak tanımladıkları 5 ülkede (*Botswana, Mozambik, Namibya, Tanzania ve Zambiya*) başkanlar anayasal dönem sınırı ile karşılaştıklarında iradi bir şekilde görevlerini terk etmişlerdir. Bu gruptaki ülkelere yalnızca Namibya'da (1999) başkan görev sınırını kaldırma girişimine bulunmuş ve başarılı olmuştur. (Osei, Akinocho ve Mwombela, 2020: 257) Benzer şekilde Kouba da Arjantin'de Adalet Savunucusu Partisi (*Partido Justicialista*) Carlos Menem'in 1997/1998'de üçüncü dönem arayışı, Honduras'ta Liberal Parti'den (*Partido Liberal*) Zelaya'nın 2009 yılında tek dönem sınırını esnetme girişimi, Uruguay'da Geniş Cephe (*Frente Amplio*) üyesi Tabare Vazquez'in 2009 yılında aralıklı tek dönem sınırını uzatma düşüncesi bizzat partilerindeki farklı hizipler tarafından muhalefet ile karşılaşmış ve başkanlar geri adım atmışlardır. (Kouba, 2016: 449-452) Hatta Şili'de 2005'te ve Kolombiya'da 1991'de başkanlar kendileri popüler kişilikler olmalarına karşın partilerinden muhalefet görececeklerini bildikleri için art arda tek dönem sınırını esnetmeyi teklif dahi etmemişlerdir. (Kouba, 2016: 19) Bu durumda dönem sınırından kaçınmaya hevesli başkanların siyasi partileri içindeki muhalefet ile uzlaşmaları gerekecektir. Bunun için ise dönem sınırını tamamen kaldırmayı değil en iyi ihtimalle bir dönem daha uzatmayı amaçlamalı ve bu hizipleri ve hatta bazen muhalefet partilerini ikna edebilecek bazı imtiyazlar vermelidirler. Bu örnekler ise 2001-

2003 yılları arasında Dominik Cumhuriyeti başkanı Danilo Medina (*Dominik Özgürleşme Partisi/Dominic Liberation Party*) ve Honduras'ta 2015 yılında Hernandez'in partileri (*Ulusal Parti/National Party*) içindeki hizipler ile anlaşma girişimlerinde karşılığını bulmaktadır. (Corrales, 2016: 20)

C. Ülkenin Ekonomik Durumu ve Uluslararası Etkiye Açıklık

Tüm güç ilişkileri bir kenara iktidarlar vatandaşlarına (ya da en azından kendi seçmenlerine ya da rant ilişkisine girdiği kesimlere) ekonomik refah vaadinde bulunur. Zaten çoğu zaman bir devlet başkanının popülaritesi de halkın ekonomik refahına etki ettiği ölçüde artmaktadır. Buna karşın bir ülkede siyasal iktidar, ülkenin kendi kaynakları ile ekonomik gelişmeyi sağlayamıyor ve uluslararası toplumdan elde edebileceği borçlara ya da uluslararası yardımlara ihtiyaç duyuyor ise aynı ölçüde de dış etkiye açık hale gelmektedir. Konumuz açısından ise denilebilir ki bilhassa batılı demokratik ülkelerden ve uluslararası organizasyonlardan borç/yardım almak durumunda kalan ancak iktidar süresini de uzatmak arzusunda olan bazı devlet başkanları ile dış yardıma ihtiyaç duymayan fakat görevde daha uzun süre kalmayı arzulayan devlet başkanlarının girişimlerinin başarı ihtimalleri değişkenlik göstermektedir. Malavi ve Kenya bu noktada uluslararası toplumun baskıları ile demokratikleşmeye iki örnek teşkil etmektedir.

Malavi'de Muluzi, 1994 yılında ilk kez, 1999 yılında ise ikinci ve son kez demokratik olarak seçilmiştir. Buna karşın 1999-2003 yılları arasında zaman zaman dönem sınırını kaldırmayı ya da esnetmeyi talep eden bazı anayasa değişikliklerini meclise sunmuş fakat hiçbirinde başarılı olamamıştır. Bunun altında yatan en önemli sebeplerden ikisi Malavi'nin önemli ölçüde dış yardıma muhtaç bir ülke konumunda olması ve mevcut başkan Muluzi'nin bağışçı konumundaki ülkeler bakımından stratejik bir önem taşımamasıdır. (Nowack, 2021: 293) Bu nedenle bağışçı olan batılı ülkeler demokratik değerlerin ülkede yerleşmesi için önemli gördükleri anayasal görev süresi sınırına riayeti tesis edebilmek için önce iktidarın bu arzusunu eleştirmeksizin yavaş yavaş bağışları kesmeye, akabinde ise Muluzi iktidarının sivil toplumun gösterilerini yasaklama ve bastırma girişimlerine cevaben devlet görevlilerinin bu eylemleri eleştirerek bağışlarını birer tehdit olarak kullanmaya başlamıştır. (Nowack, 2021: 299-307) Doğrudan devlet adına verilen bu bağışlar zamanla sivil toplum örgütlerine aktarılmaya başlamış, muhalefet partileri de bağışçı ülkeler ve uluslararası örgütlerle yakın temasta olduklarını ifade etmiş hatta bu olgu Malavi Parlamentosu'nda iktidar yanlısı vekiller tarafından eleştiri ile dahi

karşılanmıştır²⁶. Elbette bağışçıların ülkeye parasal destekte bulunmaması devlet başkanlığının görev süresi üzerinde tek başına etkili olmamıştır. Ancak sivil toplumun ve muhalefet partilerinin iktidar karşısında anlamlı bir güç olarak kalabilmesi ve görüşlerini halk ile paylaşabilmesi bakımından uluslararası toplumun konumu bu ülkede önemli bir destek işlevi görebilmiştir. (Nowack, 2021: 308)

Benzer şekilde Kenya’da 1978’den 2002 yılına kadar iktidarda kalan Daniel arap Moi iktidarını analiz edebiliriz. Moi iktidarının sürdüğü 1980’li yıllardan itibaren ekonominin durağanlaşması ve yüksek işsizlik oranları ülkeyi dış yardım aramaya yöneltmiştir. 1992 yılında ise batılı bağışçı devletler Paris Klubü adı altında bir araya gelerek ancak demokratik ilerlemenin gerçekleştirilmesi şartıyla finansal desteklere devam edeceklerini ifade ederek başkan Moi’yi sıkıştırmışlardır. Uluslararası toplumun desteğine ihtiyacı olan Moi ise mecburen çok partili demokrasiye geçişi kabul etmiştir. Ancak 1992 ve 1997’de bölünmüş muhalefet yapısından faydalanarak iktidarda kalmayı başarmış ise de bu yıllar süresince uluslararası toplumun liberalleşme yönündeki baskıları sonucunda iktidardan bağımsız bir ekonomik çevre de oluşabilmiştir. Bu ekonomik çevreler, iktidar karşısında birleşebilecek ve 2002 seçimlerinde iktidarı Moi’nin halefi Kenyatta’dan alabilecek anlamlı bir siyasal muhalefetin oluşmasına önemli katkılar sağlayan unsurlar arasında gösterilmektedir. (Arriola, 2013: 250-253).

Öte yandan, Posner ve Young otoriter rantiyeci devletlerde ekonomik araçlara sahip iktidarın bu araçları sorunsuz bir şekilde dağıtabildiği sürece iktidarlarını koruduklarını ortaya koymuştur. Bunun için ise açıkça elmas, petrol ve doğal gaz gibi doğal kaynakların mevcudiyeti iktidarların demokratikleşme yönündeki dış baskılara karşı direnebilmesi için önemli bir ekonomik destek sağlıyor görünmektedir. Elbette buradaki husus, ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri değildir. Buradaki sorun, ülkedeki ekonomik gelişmeye katkı sağlayan olgunun devletten bağımsız bir özel sektör eliyle üretilen ürünlerin satışının değil doğal kaynaklarının ihracatına dayalı ve doğrudan devletin aktif müdahalesini gerekli

---

²⁶ Muluzi için üçüncü bir dönemi savunan vekillerden biri Ulusal Meclis’te *“Bu onurlu meclisin dışından hiç kimse (...), bize ne yapmamız gerektiğini ya da neyin peşinden gitmemiz gerektiğini bize dayatamaz. Bağışçılarımız bile bunu yapamaz. Evet bizler fakiriz (...) fakat bu ne şimdi ne de istedikleri her zaman onlara ayak uydurabileceğimiz anlamına gelmiyor.”* Bir başka vekil ise açıkça muhalefetin bağışçı devletlere yanlış beyanlarda bulunarak iktidarı kötülediği yönündeydi. *Örneğin muhalefet bağışçıları kandıracaktır ve onlara para vermemelerini söyleyecektir çünkü onlar Malavi’nin mahvolmasını istiyorlar.”* Bir başkası ise muhalefet için açıkça *“onlar insanları, kime oy vermek istiyorlarsa ona oy vermek konusunda tehdit etmek suretiyle, dışardan (bağışçılardan) destek gören insanlar”* olarak nitelemektedir. (Nowack, 2021: 305)

kılan, yani ondan bağımsız olmayan bir üretim ağının ekonomiye katkı sağlıyor oluşudur. Bu durumda, ekonominin nimetlerini dağıtan siyasi iktidar karşısında özerk bir ekonomi sınıfı oluşamamaktadır. Zira Afrika’da petrol üreticisi 8 ülkenin 6’sında başkanlar anayasal dönem sınırını aşmaya çalışmış, bunlardan yalnızca 1’i (Nijerya) başarısız olmuştur. (Posner ve Young, 2018: 272). Benzer bir ilişkiyi Latin Amerika’da Venezuela, Bolivya, Ekvador, Asya’da ise Rusya, Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerin petrol ve doğalgaz gibi yer altı zenginliklerinin ekonomilerinin önemli bir kısmını oluşturması ile bu ülkelerdeki anayasal dönem sınırının liderleri tarafından tamamen kaldırılmış ya da esnetilmiş olması arasında kurmak pek de yadırgatıcı olmasa gerektir.

VI. SONUÇ

“Demokrasilerin ölümündeki büyük ironilerden biri, genellikle demokrasilerin savunmalarının onu yıkmak için kullanılmasıdır. Sözde otokratlar genelde ekonomik krizleri, doğal afetleri ve özellikle savaş, silahlı isyanlar ve terör saldırıları gibi güvenlik tehditlerini demokrasi karşıtı önlemleri haklı çıkarmak için kullanırlar.”²⁷
Daniel Ziblatt ve Steven Levitsky

Tüm dünyada demokratik standartlarda ilerleme kaydedilmesi gerekirken gerilemeler yaşandığına ve demokratik despotizm rüzgarlarının estiğine tanık oluyoruz. Freedom House’dan, Economist Intelligence Unit’a; Democracy Matrix (DeMaX)’ten Bertelsmann Transformation Index’e kadar pek çok organizasyon tarafından yayınlanan raporlar dünyanın birçok ülkesinde demokratik standartlarda gerilemeler olduğunu; seçime dayalı demokrasilerin seçime dayalı otokrasie doğru evrildiğini ortaya koymaktadır. Seçimle iktidara gelmiş olan devlet ya da hükümet başkanlarının bir kısmı muhtelif siyasi manipülasyon yol ve yöntemlerini devreye koymak suretiyle iktidarlarını uzatma girişimlerinde bulunmaktadır.

Demokratik despotizmin ya da seçime dayalı demokrasilerin otokrasie dönüşmesinin ortaya çıkardığı tahribatların ne derece vahim ve tehlikeli olduğunu anlamadan geleceğimizi nasıl aydınlatabiliriz ki? Demokrasilerin bu tehlikeli yönünü görmemize yardımcı olan Alexis de Tocqueville’in “*Geçmiş artık geleceği aydınlatmazken, zihin cehalet içinde ilerliyor*” sözünü hatırlayalım. Bu sözün mesajı açıktır: Eğer millet iradesi cehalet peçesini ya da perdesini aralayıp pencereden özlem duyduğu güneş ışığını aramıyorsa o zaman kölelik içerisinde

²⁷ Ziblatt & Levitsky, 2018:117.

yaşamaya razı olmuş demektir. Mutlak güce sahip bir çobanın güdümünde yaşamak istemeyen bir milletin özgürlük talep etmesi ve özgürlüklerine sahip çıkması gerekir. Sözlerimizi Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* (on Democracy in America 1840) adlı şaheserinden bir alıntı yaparak tamamlayalım:²⁸

“Egemen güç elleriyle her bir birey üzerinde tahakküm kurduktan ve onu dilediği gibi şekillendirdikten sonra kollarını tüm topluma yayar; toplumun yüzeyini, en özgün zihinlerin ve en güçlü ruhların kalabalığının ötesine geçmek için kıramayacakları küçük, karmaşık ve tek biçimli kurallar ağıyla kaplar; onların iradelerini kırmaz, yumuşatır, bükür ve yönlendirir; nadiren harekete geçmeye zorlar, ama sürekli olarak muhalefeti kontrol eder; tamamen yok etmez, engeller, bastırır, zayıflatır, söndürür, aptallaştırır ve sonunda her ulusu egemen gücün çobanlık yaptığı bir topluma dönüştürür, insanları hayvanlar sürüsünden başka bir şey olmaya indirger”.

Kaynakça

Aktan, Coşkun Can, Müttemadi Siyasi Liderlik, İzmir: Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayını.2021.

Arriola, Leonardo R “Capital and Opposition in Africa Coalition Building in Multiethnic Societies”, World Politics, Vol: 65, No: 2, 2013, pp. 233-272.

Baturo Alexander, “The Stakes of Losing Office, Term Limits and Democracy”, British Journal of Political Sciences, Vol: 40, No: 3, 2010, pp. 635-662.

Baturo, Alexander, Continuismo in Comparison: Avoidance, Extension And Removal Of Presidential Term Limits. In The Politics of Presidential Term Limits, ed. A. Baturo and R. Elgie, 2019.75–99. Oxford: Oxford University Press.

---

²⁸ Alexis de Tocqueville, (1840) Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique, ed. Eduardo Nolla, translated from the French by James T. Schleifer. A Bilingual French-English edition, (Indianapolis: Liberty Fund, 2010). 4 vols. Online erişim: <https://oll.libertyfund.org/title/schleifer-democracy-in-america-historical-critical-edition-4-vols-1f-ed-2010>

Bolivya Çokuluslu Anayasa Mahkemesi (Tribunal Constitucional Plurinacional) Kararı, Sentencia 0084/2017, 28 de Noviembre 2017, Başlık “III.4. De las Eventuales ‘antinomias’ o ‘contradicciones’ entrenormas del Texto Constitucional y el organo legitimado para realizar su control”.

Cassani Andrea, “Law-Abiders, Lame Ducks, and Over-Stayers: the Africa Executive Term Limits (AETL) Dataset”, European Political Science, DOI: <https://doi.org/10.1057/s41301-020-00291-w>, 12 October 2020.

Cassani Andrea, “Autocratization by Term Limits Manipulation in Sub-Saharan Africa”, Africa Spectrum, Vol. 55, No. 3, pp. 2021, 228-250.

Cheeseman, Nic, “Africa-Presidential Term Limits and the Third Term Tragedy”, 2016, <<https://presidential-power.com/?p=4874>, Erişim tarihi: 19.6.2021.

Cheeseman, Nic, “Should I Stay or Should I Go? Term Limits, Elections, and Political Change in Kenya, Uganda and Zambia”, in: A. Baturo and R. Elgie (eds), The Politics of Presidential Term Limits, Oxford, United Kingdom ; New York, NY : Oxford University Press, 2019. (pp.311-338),

Corrales Javier, “Can Anyone Stop the President? Power Asymmetries and Term Limits in Latin America, 1984-2016”, Latin American Politics and Society, Vol. 58, No. 2, 2016, pp. 3-35.

Dulani Boniface, “Personal Rule and Presidential Term Limits in Africa”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Michigan State University, 2011 (2011a).

Dulani Boniface, “Democracy Movements as Bulwarks Against Presidential Usurpation of Power: Lessons fro the Third-Term Bids in Malawi, Namibia, Uganda and Zambia”, Stichproben, Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien Nr. 20/2011, (2011b) 11, pp. 115-139.

Dixon Rosalind, Landau David, “Constitutional End Games: Making Presidential Term Limits Stick”, Hasting Law Journal, Vol. 71, No. 2, 2020, pp. 359-418.

Durant, Will. Felsefenin Öyküsü, (Çev: E. Gürol), İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Ekinci Ahmet, Kaplan Arık Aslıhan, “Devlet Başkanının Anayasal Dönem Sınırını Uzatan ya da Ortadan Kaldıran Anayasa Değişikliklerinin Anayasa Değiştirme İktidarının Kötüye Kullanılması Bağlamında Değerlendirilmesi”, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020/1, 71-122.

Fitzgibbon, Russell H. 1992. "Continuismo: The Search for Political Longevity." In: Hamill, Hugh H. ed. *Caudillos: Dictators in Spanish America*. Norman, OK: University of Oklahoma Press. pp. 210–21

Geddens Barbara, "What do We Know About Democratization After Twenty Years", *Annual Review of Political Science*, Vol. 2, No. 1, 1999, pp. 115-144.

Ginsburg Tom, Melton James, Elkins Zachary, "On the Evasion of Executive Term Limits", *William and Mary Law Review*, Vol: 52, No: 6, 2011, pp. 1807-1872.

Landau David, Roznai Yaniv, Dixon Rosalind, "Term Limits and the Unconstitutional Constitutional Amendment Doctrine: Lessons From Latin America", 2019, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3208187, Erişim tarihi 16.6.2021.

Holley David, "Kazakhstan lifts term limits on long-ruling leader", *Los Angeles Times*, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2007-may-19-fg-kazakh19-story.html>, 2007, Erişim tarihi 17.6.2021.

Human Rights Watch, *Uzbekistan: President Rigs Extended Term of Office*, 2002, <https://www.hrw.org/news/2002/01/24/uzbekistan-president-rigs-extended-term-office>, Erişim tarihi 17.6.2021.

Maltz, Gideon "The Case for Presidential Term Limits". *Jornal of Democracy*. Vol. 18. No. 1. 2007, pp. 128-142.

McKie, Kristin. "Presidential Term Limit Contravention: Abolish, Extend, Fail, or Respect?" *Comparative Political Studies*, (March 2019).

Marx Karl, Engels, Friedrich. *The Communist Manifesto* (Isaac J., Ed.). New Haven; London: Yale University Press. 2012.

Nowack Daniel, "Process Tracing the Term Limit Struggle in Malawi: The Role of International Democracy Promotion in Muluzi's Bid for a Third Term", *Africa Spectrum*, 2021.Vol. 55, No. 3, pp. 291-320.

Nikaragua Yüksek Mahkemesi Kararı, Sentencia No: 504, EXP. No. 602-09, 2009.

Osei Anja, Akinocho Herve, Mwombela Stephen, "Presidential Term Limits and Regime Types: When Do Leaders Respect Constitutional Norms?", *Africa Spectrum*, Vol. 55, No. 3, 2020, pp. 251-271.

Penfold Michael, Corrales Javier, Hernandez Gonzalo, “Los Invencibles: La Reeleccion Presidencial y Los Cambios Constitucionales en America Latina”, *Revista Ciencia Politica*, Bol. 34, No. 3, 2014, pp. 534-559.

Posner Daniel, Young Daniel “Term Limits-Leadership, Political Competition and the Transfer of Power”, *Institutions and Democracy in Africa*, Ed. Cheeseman, Nic Oxford University Press, 2018, pp. 260-277.

Posner, Daniel Young Daniel, *The Institutionalization Of Political Power in Africa*. *Journal of Democracy* 18 (3): 2007. 126–140.

RFERL, “Uzbekistan: Official Acquiescence In Karimov Presidential Bid Draws Fire”, 2007, <https://www.rferl.org/a/1079167.html>, Erişim tarihi 17.6.2021.

Tocqueville, Alexis de, *Demokratik Zorbalık*, (çev. E. Erbaş), İstanbul : Can Yayınları, 2020.

Tocqueville, Alexis de, *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique*, ed. Eduardo Nolla, translated from the French by James T. Schleifer. A Bilingual French-English edition, 1840. (Indianapolis: Liberty Fund, 2010). 4 vols.

Online erişim: <https://oll.libertyfund.org/title/schleifer-democracy-in-america-historical-critical-edition-4-vols-lf-ed-2010>

Tull Denis M, Simons Claudila, “The Institutionalisation of Power Revisited: Presidential Term Limits in Africa”, *Africa Spectrum*, Vol: 52, No: 2, 2017.

Vandeginste Stef, “Legal Loopholes and the Politics of Executive Term Limits: Insights from Burundi”, *African Spectrum*, Vol. 51, 2016, pp. 39-63.

Versteeg Mila, Horley Timothy, Meng Anne, Guim Mauricio, Guirguis Marilyn, “The Law and Politics of Presidential Term Limit Evasion”, *Columbia Law Review*, Vol. 120, 2020, pp 173-248.

Wiebush Micha, Murray Christina, “Presidential Term Limits and African Union”, *Journal of Africal Law*, Vol. 63 (1), 2019. pp. 131-160

Ziblatt, Daniel & Steven Levitsky, *Demokrasiler Nasıl Ölür?* İstanbul:Salon Yayınları. 2018.